

Balek
Kalandozások egy zsványnyelvi szó nyomában

KIS TAMÁS

1. A magyarországi bűnözés történetében viszonylag kevés nyomát találni a középkorban és az ezt közvetlenül követő időszakban feltűnt, céhszerűen szerveződő, a „normális” társadalom értékeit és életmódját elutasító tolvaj- és koldus-ellenkultúráknak.¹ Ezeknek a szociológiai értelemben is csoportnak tekinthető, saját értékrenddel, belső hierarchiával, pontos normakodifikációval (azaz saját explicit törvényekkel) rendelkező deviáns társaságoknak a létrejötte „szorosán összefügg Nyugat-Európa gazdasági és társadalmi életében a XIV. század elején bekövetkezett hirtelen megtorpanással” (KOVÁCS–SZTRÉS 1994: 11). Ekkor tűntek fel nagy számban azok a bandákba szerveződő zsoldosok, útonálló, erőszakos álkoldusok és más, társadalmon kívüli csoportok, amelyek néhány év alatt Európa-szerte félelmetes hírű koldus- és rablótanyákat szerveztek (KOVÁCS–SZTRÉS 1994: 11–12). Ezek a törvényen kívüli csoportosulások az ellenük hozott véres törvényekkel szemben, „akárcsak más »szakmák« képviselői, kötelező tagsággal és korlátozott jogi autonómiával rendelkező *céhekbe* tömörültek” (KOVÁCS–SZTRÉS 1994: 12), melyek elsősorban védelmi feladatokat láttak el, működési mintáikat (szervezeti szabályaikat, mindennapi szokásaikat) pedig végső soron a céhek előzményeül szolgáló különböző jámbor, ájtatos társulatoktól vették át (KOVÁCS–SZTRÉS 1994: 12).²

2. Az archaikus tolvajtársadalom egyik legfontosabb jellemzője az erős zártság, az idegenektől, a „rendes” társadalomtól való szigorú elkülönülés volt. Ezt saját törvényeikben is megfogalmazták, és ennek — különösen a hatóságokkal

¹ Talán OLÁH MIKLÓS Hungariájának a simándi koldusokra vonatkozó megjegyzései sorolhatók ide (OLÁH 1938: 34, 2000: 51, vö. Kis 1997: 273–276, SZILÁGYI E. R. 2017).

² A különböző európai tolvajcéhek szokásairól, rítusairól lásd még KOVÁCS–SZTRÉS 1994: 12. A tolvajoknak ez a középkori céhszerű szerveződése szinte változatlan formában a legtovább (a második világháború végéig) Oroszországban, illetve a Szovjetunióban őrződött meg, s bizonyos módosulásokkal mind a mai napig megtalálható, őrizve a tolvajvilágon belüli hierarchiát, a kodifikált tolvajtörvényeket stb. (KOVÁCS–SZTRÉS 1994: 22–24; az archaikus orosz tolvajtársadalom, a *блатной* vagy *воровской мур*, a nyitott és zárt tolvajartyelek kérdését magyarul részletesen tárgyalja SZILÁGYI Á. 1989 és KOVÁCS–SZTRÉS 1994: 13–48).

való bármilyen együttműködés tilalmának, a titoktartás feltétlen betartásának — a megszegését, a besúgást (elsősorban a börtönökben, lágerekben szerveződött tolvajtársadalmakban) a legsúlyosabban, sokszor halállal büntették (SZILÁGYI Á. 1989: 215, 218)³ mint megbocsáthatatlan „határsértést”.⁴ Ugyanis a bűnöző számára a világ két ellenséges szférára oszlik: a MI-re és az ŐK-re. LIHACSOV szerint a „tolvajoknak környezetükhöz való viszonyát az az alapvető közös képzet határozza meg, hogy két világ harcol egymással. A tolvaj, akárcsak az ősember, két részre osztja a világot: az »övére«, amely jó, és az »idegenre«, a »balekoké-
ra«, amely gonosz. Bármi történjen is a külvilágban, a primitív vadász abban a jó és a gonosz erők harcát látja; a tolvaj pedig az összes társadalmi kölcsönviszonyt az »övé« és az »idegen« harcára vezeti vissza” (LIHACSOV 2002: 40).

Ebbe „a két princípium közötti harc”-ba, amelyet „a tolvajok világnézetük sarkkövének tartanak [...], még a nyelvet is bevonják” (LIHACSOV 2002: 40), így maga az argó is hozzájárul a megtapasztalható világok közti szakadék megszilárdításához (LEEUEWEN-TURNOVCOVÁ 2002: 350). Ez a kettősség egyébként jól illeszkedik az argóban megfigyelhető bináris nyelvi modellbe (LEEUEWEN-TURNOVCOVÁ 1995), ezért minden tolvajnyelvben megtalálhatók azok az elemek, amelyek azt mutatják, hogy a bűnözői világ MI-re (a „tudók”, az okos, ügyes *hóhem*-ek világára) és ŐK-re (a „tudatlanok”, a buta, ügyetlen *frájer*-ek világára) válik szét (LEEUEWEN-TURNOVCOVÁ 2002: 350; SZILÁGYI Á. 1989: 215, KOVÁCS-SZTRÉS 1994: 20, vö. SZOLZSENYICIN 2018. 2: 461).

3. Ennek a két részre tagozódó bűnözői világnak a nyelvi lenyomata megvan a magyar tolvajnyelvben is, legelső, 18. századi argó szójegyzékeink már tartalmaznak a *zsvány* ’bűnöző, tolvaj’ és a *balek* (*bali, balik, balék*) ’nem bűnöző, kifosztandó áldozat’ kifejezéseket. A következőkben az etimológiája kapcsán több kérdést is felvető *balek*-ről lesz szó, bár annak okán, hogy a *zsvány* és a *balek* — miként az általuk hordozott fogalmak is — összekapcsolódnak, néhány bekezdés erejéig kitérünk a *zsvány*-ra is.

4.1. A *balek* — hasonlóan az ugyancsak ’nem bűnözők közé tartozó személy, kifosztandó áldozat, naiv, hiszékeny ember’ jelentésű *gyökér, vurnci, pali, veréb, spacc* argószavakhoz (SZIRMAY 1924: 27, 40), vagy a magyar mellett több kelet- és közép-európai tolvajnyelvben is meglevő *frejer, frájer* („úri ember, nem a tol-

³ Az oroszul *блатной/воровской закон*-nak, *правило*-nak nevezett tolvajtörvényekhez lásd LIHACSOV 2002: 34, bővebben KOVÁCS-SZTRÉS 1994: 22–24. A tolvajtörvénynek az orosz Wikipédián saját terjedelmes szócikke van: https://ru.wikipedia.org/wiki/Воровской_закон. A magyar zsványok törvényeiről lásd KIS 2021b: 151.

⁴ Az orosz tolvajvilágban a tolvajvilágon kívüliekkel, különösen a hivatalos hatóságokkal együttműködő bűnöző nem egyszerűen áruló, besúgó, *vamzer* (KIS 2015: 332–333), hanem *сука*, kurva (SZILÁGYI Á. 1989: 215, 220, 225), azaz többé nem ’igazi tolvaj’ (*блатной, вор*), hanem a megvetett ŐK csoport tagja. Lásd még LIHACSOV fejtegetéseit arról, hogy „a tolvaj minden nem tolvajt személyes ellenségének tekint” (2002: 32).

vajvilághoz tartozó, meglopandó áldozat”: SZIRMAY 1924: 25) szóhoz⁵ — „a tolvajvilágból kirekesztő terminus, olyasféle, mint a *goj* ’nem zsidó’, *gádzsó* ’nem cigány’” (KICSI 2011: 1197). Tolvajnyelvi szótárainkban, szójegyzékeinkben a következő jelentésekben találunk rá adatokat: **Balik: 1862:** bolond vagy esztelen (TORONYAI 1862: 31). **Balek: 1888:** áldozat, kit könnyen lehet lefőzni (BERKES 1888: 105, 108), 1898: kifosztásra, rászedésre alkalmas egyén (VADAY 1898: 1228), 1900: esztelen, bolond (JENŐ–VETŐ 1900: 56–57), 1901: számár (BpVol.), 1906: áldozat (RendL.), 1908: áldozat (TÁBORI–SZÉKELY 1908: 111), 1911: esztelen, bolond, félrevezetett, becsapható (Állr. 11), 1917: becsapásra vagy meglopásra kiszemelt ember (KABDEBŐ 1917: 13), 1924: járatlan, hiszékeny, könnyelmű ember, áldozat, akit könnyen be lehet csapni (SZIRMAY 1924: 16, 56), 1926: tudatlan, áldozat (KÁLNAY–BENKES 1926: 9, 20, 57), 1945: tudatlan (KEPES 1945: 193), 1963: ostoba, esztelen (KISS K. 1963: 44), 2015: könnyen becsapható, rászedhető ember; áldozat; lenézett, jelentéktelen ember; fogvatartott (KIS 2015: 37).

Mint látható, a tolvajnyelvi *balek* szó három fontosabb jelentésjegyet hordoz: **1.** ’bolond, esztelen, tudatlan’, **2.** ’hiszékeny, félrevezethető, becsapható ember’, **3.** ’áldozat, meglopandó személy, kifosztásra, rászedésre alkalmas egyén’. A felsorolt három jelentésjegy természetesen nem válik szét, hiszen ezek egymást kölcsönösen feltételezik, egymásból következnek, használata során a *balek* szó kontextustól függően különböző arányokban egyszerre hordozza ezt a komplex jelentésszerkezetet.

4.2. A *balek* a magyar tolvajnyelv mellett több mint másfél évszázada bizalmas köznyelvünknek is általános, elterjedt eleme (vö. BÁRCZI 1932: 9, 1942: 75, KISS L. 1963: 175).⁶ Legkorábban talán a Pallas nagylexikona szótárázta 1893-ban: „**Balek**, eredetileg ügyefogyott ember, ki mástól kizsebelteti magát; ma már tágabbkörű fogalom, s B.-nek mondják a naiv, jószívű embert, aki tulbuzgóságában bárkitől felhasználtatja magát, s a visszaélést meglátni igen optimista” (Pall. 2: 526). A *balek* köznyelvi használatában a következő három jelentés figyelhető meg:

4.2.1. ’Hiszékenységében könnyen becsapható, együgyűségében kihasználható ember’ (ÉrtSz. 1: 396, vö. Balassa 1: 47, ÉKsz. 86, ÉKsz.² 83, Nszt. 3: 109).

A *balek* főnévnek ebben a jelentésben való első előfordulására a Nszt. **1855**-ből hoz adatot a Vasárnapi Ujságból: „a legtöbb cigányzenész legmélyebb szol-

⁵ Vö. orosz *фпауер, фпаер* (FENYVESI 2001: 466). „A frajerek egyszerűen az emberiség nem bűnöző része” (SZOLZSENYICIN 2018. 1: 563). Érdekes, hogy a románban a *fraier* a magyar *balek*-hoz hasonló utat megtéve tolvajnyelvből köznyelvvé vált (BENŐ 2009: 87, KICSI 2011: 1197). FENYVESI szótárának adatait nézve ez az orosz *фпауер*-ről is elmondható.

⁶ A *balek* szó 1850-es évekbeli elterjedtségére jellemző, hogy „Kövér Lajos »Nőm meghalt« c. vígjátékában (színe került a Nemzeti Színházban 1857. január 15-én) az egyik személynek *Balek* a neve. Úgy látszik, ebben az időben a *balek* már eléggé elterjedt szó volt.” (PUTNOKY 1929).

gai alázatossággal úgy huzza, a mint a *balek* szereti és fizeti, egy cseppet sem törődve azzal, mennyi kárt vagy hasznot okoz eljárásával a nemzeti zene jellemének” (Nsz. 3: 109). A szó ekkor tájban már teljesen általános használatú lehetett (vö. BÁRCZI 1942: 75), ezért a sajtóban rendre találkozunk vele, pl. 1856: „Szünóra alatt az étterembe vonultunk, hol igen sok mindenféle szokott történni, melyek között azonban legnevezetesebb az ugynevezett »*balek-fogás*.« E divatot csak Pesten láttuk szerepelni, s oly sajtáságos valami, hogy méltán nevezhetjük azt kizárólagosan magyar divatnak. De hát mi is az a *balek*? és mi az a *balek-fogás*?” (Divatcsarnok 4/4 [1856. január 20.]: 76),⁷ 1857: „Az »Arany koronában« egy *balekot* csúfúl lehadereztek, pedig — hallom, hogy jól gyertyázott” (Hölgyfutár 8/173 [1857. július 31.]: 768).

A *balek* melléknév első ismert adata 1875-ből származik Harte Kaliforniai beszélyeinek Nagy Péter készítette fordításából: „a *balek* fiúnak [...] összes vagyonát el is nyerte”. A szó középfokú *balekebb* alakjára Ady egyik tárcájából hoz példát a Nsz. 1902-ből: „Ez a miss Izidora [!] Duncan a reklám eleven csodája. *Balekebb* országot, *balekebb* népet nem talált a kontinensen, mint Magyarország — idejött hát egyenesen Kaliforniából”. A *balekebb*-re az Arcanum Digitális Tudománytárban találunk korábbi előfordulást is: 1886: „Csak egy tekintet Mannheimer Ágost e bájos rajzára s önkénytelen elmosolyodunk: *balek*! *Balekebb* a *balek* jogásznál.” (Ország-Világ 7/17 [1886. április 24.]: 279), 1887: „Minél jobban igyekszel, annál *balekebb* vagy, *balekebb* a *baleknél*, ki még nem tudja, hogy a quaesturában is lehet aufschreibolni” (Kolozsvár 1/261 [1887. november 8.]: 2).

4.2.2. A *balek* előbbi pontban tárgyalt ’hiszékeny, becsapható (ember)’ jelentése mellett a Nsz. felveszi a diáknyelvből ismert ’elsőéves főiskolai vagy egyetemi, különösen bányász-, illetve erdészhallgató’ jelentést is (Nsz. 3: 109).

Ennek első előfordulását Mikszáth Garibaldi butéliái c. írásából idézik 1874-ből: „[a diákoknak szállást adó selmecebányai szabó] a ferbli játékot szenvedélyesen űzte s különösen *balekokkal* játszta szívesen”.

A selmecebányai akadémia írásos emlékei között bizonyára a fenténél korábbi adatokat is fel lehetne lelteni a *balek*-ra, amit egyébként a selmeci diákhagyományokat⁸ őrző és folytató magyar egyetemeken (elsősorban Sopronban és Miskolcon) ugyanebben a jelentésben használnak, és mindmáig *balek*-nak hívják az

⁷ A Divatcsarnok-beli cikk hosszasan leírja a *balekfogás* menetét, de ezt tömörebb leírásban is meg tudhatjuk Beöthy Lászlótól: „»Reggeltől délig öltözködtem; déltől estig nem ebédeltem; estétől éjfélig *balikot* fogtam, azzal mulatoztam.« A megesisillagozott szóhoz ilyen megjegyzést fűz hozzá: »A pesti proletáriusok műszava! *balikot* fogni annyit tesz, mint mással fizettetni ki vacsoráját vagy, ha a szükség úgy kívánja, ebédjét! B. L.« (A ki vesz, annak lesz! Humorisztikus naptár 1857-re. 13. 1.)” (PUTNOKY 1929).

⁸ 2014-ben a selmeci diákhagyományokat az Unesco Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékének részévé választották (<https://bit.ly/3W3TV5x>).

ún. balek-oktatáson és balek-keresztelésen átesett elsőéves egyetemi hallgatókat.⁹ A selmeci akadémisták mellett más települések (Pécs, Kecskemét) elsőéves hallgatóit is nevezték *balek*-nak DOBOS KÁROLY diáknyelvi szótára szerint (DOBOS 1898: 28–29).

A *balek* ebben a jelentésében átkerült a szlovákba és a románba is.¹⁰

4.2.3. A Nszt.-ban megadott két jelentés mellett a *balek*-nak van még egy, szintén bizalmas köznyelvinek tekinthető harmadik jelentése is: 'hamiskártyások vagy más hamisjátékosok kifosztásra kiszemelt áldozata' (vö. „kifosztható játékos”, ZOLNAY 1928: 316).

A *balek*-nak erre a jelentésére szintén a 19. század második feléből tudjuk a legkorábbi adatokat hozni. **1863:** „Szerencsémre még nyitva a Zrinyi; egy asztalnál három kozák ['hamiskártyás'] pálinkáztatta magát egy *balekkel*, odaültem ötödiknek” (Az Üstökös 13/19 [1863. május 9.]: 147), 1868: „Ez ifjú urak [...] a legveszedelmesebb »kozások«, azaz hamis játékosok [...] A mi két uracsunk már másfél órája ül ugyanazon a helyen, szemmel tartva minden belépőt, ha vajjon »*balek*nek lehetne-e fogni«, mint ők magukat saját műnyelvükön kifejezik. [...] Ha az áldozat ki van szemelve, [...] leül velük s kártyát vesz kezébe — el van veszve” (Fővárosi Lapok 5/116 [1868. május 19.]: 463), 1868: „Óh, ez a a (!) kávéházi »corsar« érti csak igazán a pesti és vidéki *balekok* megkoppasztását. [...] A tekeasztal s a kártya tanulmányozása képezi életföladatukat; de nem

⁹ „**balek vagy róka (fuchs):** megkeresztelt, első évét az egyetemen töltő hallgató (a staféta-átadóig.) Régiesen bulek. Firmaőseink még Selmecen fisch-nek (hal) nevezték utalva arra, hogy ugyan olyan, mint a hal: némán tátog, és bután néz, s így senki sem érti, hogy mit akar. A múlt [20.] század közepétől már fuchs-nak azaz rókának nevezték a keresztelésen átesett tudatlan diákokot.” (BalekTud. 88).

¹⁰ „A szlovák diáknyelvi *balek* 'újdonsült diák, gólya' (Slovník slovenského jazyka. I. Bratislava, 1959. 68) a magyar diáknyelvi *balek* 'elsőéves hallgató' átvétele” (KISS L. 1963: 177).

Szintén a magyarból származik a román *bălic* 'könnyen becsapható személy' és a *balic*, *bălic* 'elsőéves főiskolás' is (TAMÁS 1966: 98), bár a DEX-S. etimológiája szerint a *balic* 'elsőéves diák, gólya' szó a cigány *balih* 'kismalac' átvétele (DEX-S. 14). Ez a feltevés azonban téves, miként hibás IORGU IORDAN magyarázata is, aki úgy gondolja — talán mert LUCIAN COSTIN a Bánátról, Karánsebesről említ egy *bălic* 'kezdő, tapasztalatlan' melléknevet —, hogy a kolozsvári és a iași egyetemisták között használt román *balic(ă)* 'elsőéves diák' a szerb *băle*, *bălă* 'takony' román származéka (PETROVICI 1963: 293). PETROVICI egyértelműen magyar eredetűnek tartja a *balic*-ot, amely szerinte a Budapesten tanult diákok nyelvéből került a kolozsvári román és magyar diákok nyelvébe, majd innen terjedt el Iașiiban (PETROVICI 1963: 293–294). Az, hogy a *balic* mennyire terjedt el — akár csak a kolozsvári diákok között —, és hogy valóban Budapestről került a románba, mindenesetre kérdéses. SZILÁGYI N. SÁNDOR, mint írja levelében, sose hallotta. Ellenben rákeresett az interneten a 'gólyabál'-ra. Az eredmény felettébb tanulságos: "balul bobocilor" [*boboc* 'elsőéves, gólya'] — 556.000 találat, "balul balicilor" — 144. És mind a 144 nagyváradi adat.

„Ugyancsak a magyarból való a magyarországi vend (szlovén nyelvjárás) *balek* 'balek' (FLISZÁR JÁNOS, Vend-magyar szótár. Bp., 1943. 6)” (KISS L. 1963: 177), bár FLISZÁR szócikkeit kritikusan kell kezelni, mert — mint erre RÁGYANSZKI GYÖRGY felhívta a figyelmemet — nagyon sok tükörfordítása van, ezért egyáltalán nem biztos, hogy valóban használták a *balek* szót a muravidéki szlovén nyelvjárásban.

is érti náluk ügyesebben senki a »mókát« és »paklizást.« Ferbliben, makaóban vagy alagérban valami pénzes *balekot* körülfogni — ez az ő művészetük.” (Fővárosi Lapok 5/146 [1868. június 26.]: 583), 1868: „kozák vagyok, ő meg *balek*, a dákót sem tudja kezébe fogni” (Az Üstökös 19/22 [1868. május 30.]: 174).

Balik alakban, és valószínűleg ’hamiskártyások áldozata’ (nem pedig ’elsőéves egyetemi hallgató’) jelentésben használta a szót Arany László is A délibábok hőse (1872) első énekének 23. versszakában: „Értette a kártyát és a billardot, | Velök virrasztott olykor hajnalig, | Biztosra vett ő duplát, triplát, quartot, | Süldő-jogász korában sem *balik*” (Arany László, A délibábok hőse. (Jutalmazott költői beszély). A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam 8. (1872/3). Budapest, 1873. 308).¹¹

A ’hamiskártyások áldozata’ jelentésű *balek*-ot a 20. század elején már régiesnek tekintették: „Ha ügyesen tud kölcsönhöz jutni, akkor mellbevágja a Pali-t, akinek régente *balek* és vurcni volt a neve” (TÁBORI 1912: 17).

4.2.4. A *balek* ~ *balik* mint ’könnyen rászedhető, hiszékeny ember’ nyelvjárási szóként Szegedről van adatolva (SzegSz. 1: 106), de vélhetőleg ismert a teljes magyar nyelvterületen, bár további tájnyelvi előfordulásáról csak SZILÁGYI N. SÁNDOR szíves közléséből értesültem, aki arról számolt be, hogy az 1960-as években Újfegyverneken és Szalárdon ők ’pasas, pasi, pofa, hapsi’ értelemben használták a *balik* szót.

5.1. A *balek* jelenlegi ismereteink szerint a 18. század utolsó harmadában bukkant fel először az írásbeliségben, ebből a korból hozzák legkorábbi adataikat történeti-etimológiai szótáraink is: 1775: *Bali*, 1782: *Balék*, *Balik*, *Belék* (TESz. 1: 228, a TESz. adatait átvéve: EWUng. 1: 74, ÚESzWeb). Mivel ezek az adatok kivétel nélkül az 1775–1782 között keletkezett zsványnyelvi szójegyzékekből származnak (vö. KIS 2020b: 196–198, KIS 2021a: 127–129), célszerű, és az utóbbi évek kutatásainak eredményei alapján lehetséges is, hogy az eredeti kéziratokat használjuk a másod-harmad kézből származó források helyett, és ezáltal néhány ponton kiigazítsuk azokat. Az első javítás, amit az etimológiai szótárakban felsorolt adatok kapcsán meg kell tennünk — bár mindez lényegi változást nem jelent a szó történetére nézve —, hogy a *Balik* és a *Balék* néhány évvel korábbra, 1775-re és 1776-ra datálható. Fontosabb ennél, hogy törlölni kell történeti adataink közül a *Belék*-et, ugyanis ez egy másolási vagy egy nyomdahibának köszönhetően jött létre. Mivel tudjuk, hogy mi volt a másolt szó eredetije (*Balék*), nincs szükség a hangrendi kiegyenlítődes gyanúját felvető *Belék* számontartására, ilyen alak sohasem létezett.¹²

¹¹ A délibábok hőisében előforduló *balik* szóra TOLNAI is felhívta figyelmet (TOLNAI 1916: 133).

¹² A TESz. a *Belék* adatot „Nyr. 32: 400” hivatkozással idézi (TESz. 1: 288). Ez a hely SIMAI ÖDÖN A magyar tolvajnyelv legelső gyűjteménye című cikke (SIMAI 1903), ahol SIMAI Dugonics András Jeles történetek című könyvéből közöl egy zsványnyelvi szójegyzéket (DUGONICS 1794:

5.2. A *balek* szó legkorábbi ismert előfordulásai a következők:

1775: **Bali** — Ember (MiskSzj.), Az aszony Czinkusát hija **Balik**[*na*]k (EgriSzj.I-1), Az Aszony Czinkusát hija — *Balíknak* (EgriSzj.I-3), *Balik* — Czinkos (EgriSzj.II), *Balik* — az ura (EgriSzj.III), 1776: **Balék** — Az Ura (BöszSzj.I), 1782: *Balék* — Az Úra (BöszSzj.II-1), *Balék* — Az Ura (BöszSzj.II-2).

Az itt felsorolt korai és az előbbi oldalakon idézett későbbi adatok alapján feltelezhetjük, hogy a *bali*, *balik*, *balék*, *balek* alakok közül a *balik* az eredetibb. Mivel a 18. századi zsványnyelvi szójegyzékeink a rövid és a hosszú *i* : *i*-t nem különböztetik meg (pontosabban az *i* betűt lényegében nem használják),¹³ az sem zárható ki, hogy a szónak *balik* alakja is volt, mert ugyan az *-ík* szóvég az *-ik*-hez képest ritkának tűnhet a magyar főnevekben (*csík*, *gyík*, *sík*: VégSz. 197), de ha az *i*-ző nyelvjárásainkat is figyelembe vesszük, egyáltalán nem az (vö. *derik*, *festik*, *póutlík*, *szándík*, *tájík*, *zsombík*, *nyomorík*, *szakadík*, *verejtík* stb.).

A szó alakváltozatai és azok összefüggései jól magyarázhatók. Az eredetibb *balik*-ból a „*bali* változat alighanem a feljegyző által többes jelnek érzett szóvégi *k* elhagyásával keletkezett” (TESz. 1: 228),¹⁴ bár lehet egyszerű íráshiba is a *k* elmaradása. A *balék* alakról tudjuk, hogy az Egri szójegyzékekben használt *balik* helyén tűnik fel a EgriSzj.III-ről (Hajdú)böszörményben másolt Zsivány Szókban (BöszSzj.I). A *balék* keletkezéséről meglehetősen biztonsággal állíthatjuk, hogy esetében a szójegyzék másolója az *i*-zést (ami az *i*-ző nyelvjárású Hajdúságban bizonyára már akkoriban is stigmatizáltak számított) szándékozott „kijavítani”. Erre mutat az is, hogy az EgriSzj.III: *Balik* > BöszSzj.I: *Balék* ada-

270–274), amit eredetileg az országos helytartótanács küldött szét országszerte 1782-ben. Mivel a bennünket érintő szó már az Etelka Karjelben 12. lábjegyzetében *Belék*-ként szerepel, kijelenthetjük, hogy a *Belék* elírás nem SIMAI közzététele során keletkezett, hanem Dugonicsnál. Hozzátehetjük még mindehhez, hogy a helytartótanács által körözött glosszárium (BöszSzj.II-2) egy kéziratot szójegyzék kinyomatott másolata, melynek eredetije Böszörményben keletkezett 1782. április 17-i keltezéssel (BöszSzj.II-1). Ez utóbbit viszont egy korábbi, 1776. [május 29.]-i szójegyzékről (BöszSzj.I) másolták, aminek eredetije (EgriSzj.III) Egerben készülhetett 1775. november 29. táján, és kapcsolatban van az ugyanekkor készült I. Egri szójegyzékekkel. (A 18. századi zsványnyelvi szójegyzékek és másolataik összefüggéseinek áttekintésére itt nincs helyünk, erre vonatkozóan lásd K1S 2021a: 129, K1S 2020b, különösen 221–223.)

Az etimológiai szótárainkban ismétlődően szereplő hibás *belék* alak idézése (amit egyébként maga a TESz. is a feljegyzések pontatlanságával magyaráz) elkerülhető lett volna már eddig is, ugyanis a SIMAI-féle közlés néhány adatát egy Kassán előkerült helytartótanácsi szójegyzékpéldány alapján előbb a Magyar Nyelvőr szerkesztősége (A szerkesztőség 1915: 140), majd a Békés Megyei Levéltárban őrzött nyomtatvány segítségével IMPLÓM JÓZSEF (1957: 271) már korábban helyreigazította.

¹³ A zsványnyelvi szójegyzékekben mindössze négy szóban találunk *i* betűt, de az EgriSzj.II *víz* szava kivételével az *i*-k hangértéke *i* (EgriSzj.I-2: *Gágyi*, EgriSzj.II: *Zsivány*, *Pipa*). Láthatóan a szójegyzékek lejegyzői nem tesznek különbséget az *i* és az *i* között (azaz az *i* betű pusztán az *i* paleográfiai változata), az *i* betűkről pedig nem tudhatjuk, mikor jelölnek hosszú *i* hangot, mikor rövid *i*-t.

¹⁴ A *bali* „alighanem a szójegyzék összeállítója által »helyesbített«, azaz a többesjelnek érzett szóvégi *k* elvonásával keletkezett alak, és tulajdonképpen *balik*-nak értendő” (K1SS L. 1963: 175).

ta mellett további két példa is van az *i > é* cserére: *Czoff* — *forint* > *Czoff* — *Forént*; *Fázik* — *fél* > *Fazék* — *Fély* (KIS 2021a: 141, a részleteket lásd ott).

A vélhetőleg másolói „javítás” következtében született *balék*-on kívül az előnyelvi használatban kialakult és egyre elterjedtebb lett a *balék/balek* alak (a zárt *ë*-re: EtSz. 1: 254, ÉrtSz. 1: 396),¹⁵ amely a 19. század végére — legalábbis az adatok tanúsága szerint — jóformán teljesen kiszorította a *balik*-ot.¹⁶

A *balik* > *balek* változás okáról semmi biztosat nem mondhatunk. Az egyik kézenfekvő magyarázat az *-ek* végű közszavak (VégSz. 162–163) és — mint ehhez ZOLNAI BÉLA hozzátette (ZOLNAI 1950: Ms 4145/16) — az *-ek* végű családnevek (*Szamek*, *Tutsek*, *Schulek* stb.) analógiája lehetne. Ennek ellene szól, hogy a *balik* hangalak teljesen jólformált, és mivel számos *-ik* végű főnevünk is van, egy új hangsorminta követése nem okvetlenül tűnik indokoltnak. Sokkal inkább az lehetett a *balik* > *balek* változás oka, hogy ez által a *balek* mintegy beilleszkedett a magyar szleng egyik nem ritka formánsa, a csonkított szótövekhez járuló *-ek* képzővel alkotott lexémák¹⁷ sorába, valamint a *bal*-nak és negatív értékjelentésű¹⁸ származékainak¹⁹ (különösen *balfasz*, *balfék*, *balfácán*), valamint az etimológiailag ugyan nem, de hangalakja alapján mindenképpen idevonható *balga* szónak a családjába. Ilyen módon a *balek*-ot az egykori beszélő úgy foghatta fel, mintha az például az (egyébként vele nagyjából egy időben, 1787-ben adatolt, vö. TESz. 1: 229) *balfasz* csonkított *bal*- tövéből *-ek* formánssal képzett származék lenne, melynek jelentése is elég pontosan egybeesik a *bal-fasz* ’ügyetlen, mafla, szerencsétlen(kedő), élheterlen személy’ jelentésével.

5.3. A 18. századi *balik*, *balék* jelentésének megállapítása nem probléma-mentes. A szójegyzékekben szereplő értelmezések és az ezekből kikövetkeztethető jelentések a következők: **1.** ember (MiskSzj.) [’meglopandó áldozat, nem zsvivány; könnyen rászédhető ember’]; **2.** cinkos (EgriSzj.II), az asszony cinkosa (EgriSzj.I-1, EgriSzj.I-3), az ura (EgriSzj.III, BöszSzj.I, BöszSzj.II-1, BöszSzj.II-2) [’zsviványal nem házastársi kapcsolatban élő nő élettársa’].

¹⁵ A *balik* ~ *balek*-hez hasonló szóvégváltozatot mutat a *krapik* (TORONYAI 1862: 29) ~ *krapek* ’ember, férfi’ is.

¹⁶ A 4.2.4. pontban említett 20. századi nyelvjárási adatokon kívül a *balik* alakkal utoljára a 19. században találkozhatunk, 1857-ben Beöthy Lászlónál (PUTNOKY 1929), 1862-ben TORONYAI-nál (TORONYAI 1862: 31), 1872-ben Arany Lászlónál A délíabok hősében (A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 8: 308).

¹⁷ Vö. *jantek* ’ember, férfi’ (SZIRMAY 1924: 30), *zamek!* ’üss oda!’ (SZIRMAY 1924: 49), *hések* ’színház’ (KABDEBŐ 1917: 25), *pupek* ’fej’ (KABDEBŐ 1917: 37), *papek* ’bot’, *sapek* ’sapka’, *bubek* ’fejbúb’, *krapek* ’fiú’, *pacek* ’orr’ (BÁRCZI 1932: 32); az *-ek* végű szavak számát gyarapítják az *-icsek* képzősök is: *rebicsek* ’revolver’, *anglicsek* ’angol’, *omnicsek* ’omnibusz’, *rembicsek* vagy *rendicsek* ’rendben van!’ (BÁRCZI 1932: 32).

¹⁸ „Értékjelentésen a szójelentésnek azt az összetevőjét értjük, amelyben kifejeződik a beszélőközösségnek a jel tárgyához való (kissé leegyszerűsítve: pozitív vagy negatív) értékelő viszonyulása” (SZILÁGYI N. 1996: 11, bővebben: 11–13).

¹⁹ Vö. még *balértelem*, *baleset*, *balítélet*, *ballépés*, *balsors*, *balszerencse*, *balvézget* stb.

A Miskolci szójegyzék „*Bali — Ember*” szava esetében legvalószínűbbként a ’meglopandó áldozat, nem zsvány’ vagy a TESz. által megadott ’könnyen rászedhető ember’ jelentést rekonstruálhatjuk, ezt a ma is használt jelentést erősíti a *balek* szó összes előfordulása az elmúlt 170 évből. Nem igazán van okunk feltételezni, hogy ez a jelentése ne lett volna meg a *balek*-nak a 18. századi használata során.²⁰

Az Egri és a Bösörményi szójegyzékek *balik*, *balék* szava esetében nincs szükség feltételezésekre, egyértelműen kijelenthetjük, hogy ezekhez a ’zsvánnyal nem házastársi kapcsolatban élő nő élettársa’ értelmezést kívánta hozzárendelni a szójegyzék készítője 1775-ben. Ez a jelentés azonban erősen ellentmond a *balek*-kal kapcsolatos ismereteinknek és a 19–21. századi előfordulásain alapuló előzetes elvárásainknak. A ’nem házastársi kapcsolatban élő nő élettársa’ jelentésnek ugyanis a 18. századi zsványnyelvi szójegyzékeken kívül sehol sem találjuk nyomát. Emiatt a szokatlansága miatt, továbbá mert ezt a jelentést egy szeri előfordulásának, hapax legomenonnak kell minősítenünk (amelyet ugyan több szójegyzékben is megtalálunk, viszont ezek a glosszáriumok végső soron mind az EgriSzj.I-1 másolatai), azt kell feltételeznünk, hogy az ’élettárs’ jelentés megadása valamilyen tévedés, tévesztés következménye.

A problémakör magyarázatát azzal kell kezdenünk, hogy miért is lehetünk teljesen biztosak abban, hogy a *balik* és a *balék* jelentése (amit egykori lejegyzőik előbb a „cinkos, az asszony cinkosa”, majd „az ura” szavakkal adtak vissza) az érintett zsványnyelvi szójegyzékekben ’zsvánnyal nem házastársi kapcsolatban élő nő élettársa’, és nem valami más, ami a *balek* mai jelentéséhez közelebb állna.

Ehhez először is azt kell tudnunk — bár se értelmező, se történeti szótáraink nem tartalmazzák ezt a jelentést —, hogy a *cinkos* szó, amit a *balik*, *balék* korabeli értelmezésére a férfi-nő kapcsolatra utalva használtak a 18. századi zsványnyelvi szójegyzékekben és a mellettük található törvényszéki iratokban — nem ’büntárs’-at, a lopásban vagy egyéb bűncselekmény elkövetésében segítő társat jelent, hanem (férfiakra és nőkre egyaránt használva) ’élettárs’-at, ’szerető’-t,²¹ tkp. ’bűnös, bűnben élő társ’-at, hiszen a kor felfogása szerint a házasság nélküli együttélés és a házasságon kívüli testi kapcsolat paráznaságnak minősült. Ezért is tekintették és nevezték a tolvajokkal nem állandó és különösen nem törvényes kapcsolatban együtt élő *cinkos* lányokat, asszonyokat, zsványnyelven *cafká*-nak, *dorká*-nak, azaz kurvának, függetlenül attól, hogy valóban prostituáltak

²⁰ Mivel nem lehet teljesen kizárni — még ha ennek valószínűsége elenyésző is —, meg kell említenünk, hogy a *bali* esetében sem egészen elképzelhetetlen, hogy jelentése ’törvénytelen férj, élettárs’. E mellett az értelmezés mellett szólhat, hogy a zsványnyelvi szójegyzékekben a *balik* és a *balék* ezzel a jelentéssel szerepel, valamint hogy a *bali* mellett értelmezésként megadott „Ember” szónak van ’férj’ jelentése is (Nsz. 8: 14).

²¹ Vö. „mind én, mind pedig Sára úgy éltünk Czinkusonkkal mint igaz Házas társunkal” (MNL HML XII-3/b., 15. doboz, e/7. iratsomó), „Lentsés Kata, es Gálos Sára Dorkákkal, s *Czinkos* ágysaival Egerben érkezett”, „Zsidó Asz[sz]ony, és ennek *Czinkosa* Bene Pista” (MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó).

voltak-e (KIS 2021b: 153–154). Az „asszony cinkosa” tehát egyértelműen azt jelenti, hogy ’zsvánnyal nem házastársi kapcsolatban élő nő élettársa’.

Ezen a meghatározáson kívül a szójegyzék egy részében „az ura” áll értelmezésként a *balik* vagy a *balék* mellett. Ez nem önmagában nyújtja a „balek” meghatározását, hanem a felette lévő sorral együtt: „*Czafka — kurva, Balik — az ura*” (EgriSzj.III). Azaz miként az „asszony cinkosa”, „az ura” is azt jelenti, hogy ’zsványasszony élettársa, szexuális partnere házasságkötés nélküli kapcsolatban, törvénytelen férj’.

Sokkal fogósabb kérdésnek tűnik ennél annak tisztázása, hogy hogyan fér össze vizsgált tolvajnyelvi szavunk esetében a ’meglopandó áldozat, nem zsvány; könnyen rászedhető ember’ és a ’nő élettársa törvénytelen kapcsolatban’ jelentés. Ezek ugyanis elég nyilvánvalóan kizárják egymást, hiszen míg az egyik kifosztható, becsapható embert, a bűnözők áldozatát jelöli (aki nem tagja a tolvajvilágnak), a másik egy tolvajvilágbeli személyt, zsványt (saját szavukkal *nyalavi-t*) nevez meg élettársi minőségében. Erre az ellentmondásra nem tűnik kielégítő magyarázatnak, hogy a „magyar szó egyes korai, zsványnyelvi [...] jelentésáryalatai a feljegyzések pontatlanságából származhatnak” (TESz. 1: 228).

Az ellentmondás megoldásában az az eredeti irat lehet a segítségünkre, amelyben a *balik* szó először tűnik fel ’nő élettársa törvénytelen kapcsolatban’ jelentésben. Ez pedig az I. Egri szójegyzék 1. példánya (EgriSzj.I-1). Nem nehéz észrevenni, hogy ebbe a piszkozatként, javítási példányként használt kéziratba a *balik* szó egy utólag megejtett módosításnak köszönhetően került bele. Az érintett hely, a szójegyzék 44. és 45. sora eredetileg ezt tartalmazta: „Az asszony Czinkusát hija *Bakk[na]k*”, „A férfi Kurváját: Czofkának vagy Dork[ána]k”. A szójegyzéken annak lejegyzése után három alkalommal hajtottak végre módosításokat (erről lásd KIS 2020a: 277–278). A bennünket most érdeklő 44. sor a 3. javítás során így módosult: „Az asszony Czinkusát hija *Balik[na]k*”.

Az asszony Czinkusát hija Dalik

Eredetileg tehát nem a *balik* állt „Az asszony Czinkusát hija” mondat végén, hanem a *bak*, amelynek esetében a zsványnyelvi ’nő élettársa törvénytelen kapcsolatban’ jelentést etimológiailag is motiváltnak tekinthetjük: *bak* ’egyes állatfajok (kecske, őz, nyúl stb.) hímje’ → ’férfi, férj, élettárs, szexuális partner’.

Az EgriSzj.I-1-ről két közvetlen másolat készült. Az első javítás után másolt EgriSzj.I-2-ben még nem szerepel a *bak* > *balik* módosítás, ebben ez áll: 43. „Az asszony czinkussát [o: czinkussát]²² hija. *Baknak*”, 44. „Az Férfi Kurváját — Czofkának vagy Dorkának”. Az EgriSzj.I-1 tisztázati példányaként készült EgriSzj.I-3.-ben viszont már a *balik*-ra javított adatot találjuk: 43. „Az Asszony Czinkusát hija — *Baliknak*”, 44. „A Férfi Kurváját — Czofkának vagy Dorkának”.

²² Eredetileg *csimkussát* írt a lejegyző, amit felülírással rögtön *czinkussát*-ra javított, azonban a beszúrt *z* betű nem takarja el az *s*-t, így alakult ki a szokatlan alak.

Szintén csak a *balik* található meg a EgriSzj.III-ben is, de itt „az ura” szerepel értelmezésként megadva: 26. „Czafka — kurva”, 27. „*Balik* — az ura”, majd ez másolódott a továbbiakban a Bösörményi szójegyzékekben is.

Kulcsfontosságú az ’áldozat’ vs. ’élettárs’ probléma megoldásában, hogy a korábban Piarista szójegyzék néven ismert EgriSzj.II-ben mind a *bak*, mind a *balik* szó megtalálható (ráadásul nem is egymás közelében): 43. „Czafka — Feleségem”, 45. „Balik — Czinkos”, 52. „Bak — Aszony czinkosa”. Ez azt mutatja, hogy a szójegyzékek alapjául szolgáló gyűjteményben eredetileg megvolt a *bak* és a *balik* is, viszont az EgriSzj.I-1-et javító személy azt hívén, hogy a *Bakk̄k̄* [= *Bakknak*] tévedésből, két betű kihagyásával (esetleg helytelen rövidítést használva) létrejött forma a *Baliknak* helyett, „kijavította” a korábbi alakot *Balikk̄*-ra, és ezáltal összemosta a *bak* és a *balik* szavakat. Pontosabban a *bak*-ot a *balik* hibásan lejegyzett alakjának gondolva azt mint redundánst nem vette fel a szójegyzékbe. Már pedig a két szó jelentése — bár természetesen mindkettő hordozza az ’ember, férfi’ jelentésjegyet — valószínűleg nem volt azonos a zsványnyelvben: a *bak*-ot feltehetőleg ’ember; férfi, szexuális partner, férj, élettárs’, a *balik*-ot pedig ’kifosztandó áldozat, nem zsvány’ jelentésben használták a vásári tolvajok. Azt is teljesen megalapozottan feltételezhetjük — ugyanis ezt láthatjuk a MiskSzj. *bali* szava esetében —, hogy a szójegyzék alapjául szolgáló feljegyzésekben eredetileg az „Ember” [= ’meglopandó áldozat, nem zsvány’] jelentésmegadás állt köznyelvi magyarázatként a *balik* mellett. Ha így volt, az EgriSzj.I-1. javítója akár még azt is gondolhatta, hogy ez az „Ember” értelmezés ugyanazt jelenti, mint a *bak* mellé írott az „Asszony cinkosa”, ám mivel az „Ember”-t kevésbé informatívnak találta, nem ezt használta, és ezzel végképp eltüntette a szójegyzékből a *balik* valódi jelentését.²³

Természetesen mindez az általam kifejtett feltételezés nem tekinthető teljesen biztosnak, hiszen a EgriSzj.II-ben mind a *bak*, mind a *balik* szó ’cinkos, aszony cinkosa’ értelmezéssel szerepel. Összességében azonban mégis az a legvalószínűbb — és ezt a *balek* ma ismert jelentései mellett minden lehetséges etimológiája is alátámasztja —, hogy a leírt formájukban is hasonló alakú és jelentésű *bak* és *balik* szavakat a szójegyzék vagy az annak az alapjául szolgáló gyűjtemény készítője tévedésből összevonta, és nem pedig az, hogy a *balik*-nak valaha is lett volna ’férfi szexuális partner, férj, élettárs’ jelentése.

Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy a *bak* szónak viszont valószínűleg volt nem szexuális partner értelemben vett ’ember, férfi’, sőt akár ’meglopandó áldozat’ jelentése is, legalábbis egy 1775-ös jegyzőkönyvi bejegyzésben ezt látjuk: „az embert *bakk* [...] neven hívják”.²⁴ Ebből azonban nem következik,

²³ A *balik* ’cinkos’ jelentését BÁRCZI is tévesnek gyanította (1942: 75), bár ő valószínűleg azért gondolta ezt, mert a *cinkos*-t ’gonosztevő(k) büntársa’ jelentéssel értelmezte.

²⁴ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 16. doboz, № 14., 20r oldal.

hogy a *balik* nem csak ’meglopondó áldozat, nem zsvány’ jelentésű volt. Sőt, ez inkább további magyarázat arra, hogy miért keverték össze a *bak* és a *balik* szavakat.

6. A *balek* szó származása, etimológiája bizonytalan (vö. EtSz. 1: 254–255, UjIdőkL. 3–4: 685, SzófSz. 14, TESz. 1: 228, EWUng. 1: 74).

6.1. Egyes vélemények szerint **személynévi** eredetű, és a **magyar** *Balek* családnév köznevesülésével keletkezett.²⁵ A Pallas nagylexikona 1893-ban megjelent második kötetében található anekdota szerint „az ötvenes [1850-es] években egy Balek nevű birtokos járogatott be Budapestre s meg-megvacsoráztatta jogász öcscse jó barátait; ezek aztán folyvást tudakolták, mikor jön el megint Balek” (Pall. 2: 526; ugyanezt közli Révai 2: 494, TÓTH 1899, majd TÓTHot idézve JENŐ–VETŐ 1900: 56–57, és így gondolja KARDOS 1940: 52 is).

A személynévi eredet a 19. században elterjedt feltevés lehetett, SZARVAS GÁBOR szintén a „vezetéknévekből köznevekké” vált szavak (*pecsovics, klopec-ki*) közé sorolja a *balek*-ot (SZARVAS 1892: 575), majd később, 1914-ben az EtSz. sem utasítja el ezt a lehetőséget (1: 254), miként HAJDÚ MIHÁLY is valószínűsítően magyar eredetű szóként a „köznevesült személynevek [...], tehát az argó belső szóteremtésének eredményei” között említi a *balik*-ot (HAJDÚ 1968: 102).

Ez a — miként TÓTH BÉLA fogalmazta — „anekdotás eredet” azonban, „csak szóbeszéd” (TÓTH 1899). A TESz. egyértelműen téves magyarázatnak tartja a családnévi származtatást (TESz. 1: 228), ami KISS LAJOS szerint figyelmen kívül hagyja a kronológiát (ne feledjük, a *balik* már a 18. század végén adatolható), és reális alapja pusztán annyi van, hogy a „*Balek, Bálek* családnév valóban létezik” (KISS L. 1963: 175). A vélhetőleg szláv eredetű, talán a *Baltazár* személynévből képzett név egyébként a Forebears oldal adatai szerint a közép-európai országok közül Csehországban és Szlovákiában a leggyakoribb (<https://forebears.io/surnames/balek>). Magyarországon a 17. század után tűnt fel, legalábbis rá vonatkozó adatok a régi magyar családnevek között nem kerültek elő (vö. RMCsSz.).

6.2. Szintén kevésbé meggyőző az a magyarázat, amelyik a *balek*-ot az **olaszból** eredezteti. KÖRÖSI szerint lehetséges, hogy a *balek* összefügg a következő olasz szavakkal: „vel. *bale-co*: ol. *balocco* (vel. *balu-co*) és *baiocco* tökfilkó, fajankó: ol. *badalucco* u. a.: **badaluca-re* néz, ügyel (a vel. *baleco* kancsal-t is jelent; *balucar* bambán néz): *badare* vigyáz, ügyel” (KÖRÖSI 1914: 18). Az EtSz. KÖRÖSI adataiból az olasz *balocco* (= velencei olasz *balùco*) ’tétlenül járkáló, ténfergő ember, szájhős, bolond, semmirekellő’ szóval való egybevetést figyelembe vehetőnek tartja (EtSz. 1: 254–255, ehhez KÖRÖSI megjegyzése: 1918: 226). MARIÁNOVICS az EtSz.-ral ellentétben nem zárná ki a vel. ol. *baleco* ’tökfilkó’-t sem (MARIÁNOVICS 1917: 20).

A fenti véleményekkel szemben KARINTHY a nem bizonyosan olasz eredetű szavak közé sorolja a *balek*-ot (KARINTHY 1947: 39), a TESz. pedig egyértel-

²⁵ A *balek* magyar közszói származását (< *balfasz, balga* + *-ek*) nem veti fel a szakirodalom.

műen tévesnek minősíti a *balek*-nak az olasz *balocco* 'semmiházi, naplopó' szóval való összevetését (TESz. 1: 228), minden bizonnyal KISS LAJOS megálapítására támaszkodva, aki hangtani, jelentéstani és művelődéstörténeti nehézségekre figyelmeztet az olasz származtatással kapcsolatosan (KISS L. 1963: 176).

6.3. Pusztán az említés szintjén és források megadása nélkül ír még az EtSz. az **oroszból** való átvétel lehetőségéről is: „Mások szerint az or. *balýkь* (,gedörtes stör- oder hausenrücken' PAWL.; ,gedörter stockfisch' BERN. EtWb. 41 < tör. *balýk*, *balik* ,fisch') szóból, amely állítólag ,gimpel' jelentéssel élne az oroszban is” (EtSz. 1: 254).²⁶ Azaz a török 'hal' jelentésű szó átkerülvén az oroszba, ott nemcsak 'száritott (tok-, tőke-)hal' jelentésben volt használatos, hanem kialakult 'tökfilkó, balek' jelentése is, és ezt vette volna át a magyar nyelv. Ezt az elképzelést tudtommal semmilyen orosz adat nem erősíti meg, és a 18. századi vagy az előtti orosz–magyar nyelvi kapcsolatok se valószínűsítik, hogy az oroszból került volna a magyarba a *balik*. (A 'hal' → 'tökfilkó, balek' jelentésváltozás viszont könnyen elképzelhető az oroszban, még ha erre nincsenek is adataink; ehhez lásd a 6.6.4. pontban írottakat a 444–446. oldalon.)

6.4. Szintén minden magyarázat nélküli származtatásnak tekinthetjük, hogy a Jewish Budapest című könyv a magyar nyelv héber és jiddis jövevényszavai fejezetében felsorolja a *balek*-ot is, ezzel nyilvánvalóan arra utalva, hogy a magyar szó **jiddis** eredetű, végső forrásként pedig a török *balik* 'hal' szót jelölik meg (FROJIMOVICS és mtsai 1999: 477). Ez a jiddis származtatás teljesen megalapozatlan, nem is találkoztam vele csak az említett könyvben (illetve ebből átvéve felbukkan az interneten is). Még a kötet magyar nyelvű előzményében, A zsidó Budapest című könyv „Jövevényszavak a héberből vagy jiddisből” fejezetében sem sorolják fel a jiddis kölcsönszavak között a *balek*-ot (FROJIMOVICS és mtsai 1994: 645–649). A *balik*-ot ugyanakkor megtaláljuk a könyv egy másik helyén: „A legmérgeesebben vitatott kérdések egyike az volt, hogy a tok (*balik*) fogyasztható-e” (FROJIMOVICS és mtsai 1994: 94). Ebből láthatjuk, hogy a magyarországi jiddisben megvan a *balik* szó, ami azonban 'száritott tokhal'-at jelent, és ami bizonnyal nem más, mint a török eredetű orosz *балык* 'ua.' átvétele.²⁷ Arról viszont nem tudok, hogy a jiddisben lett volna 'tökfilkó' jelentése a *balik*-nak. Márpedig a magyar *balek* előzménye csak olyan szó lehetett, aminek

²⁶ Egyéb forrás híján felvetődik, bár biztosra korántsem vehető, hogy az EtSz. a Pall. következő mondata alapján fogalmazta meg ezt a véleményét: „Mások úgy sejtik, hogy a török *balik* «hal» szóból ered, melyet az oroszok «stockfisch» értelemben használnak” (Pall. 2: 526).

²⁷ Vélhetőleg speciális elkészítési módjának köszönhetően mint orosz (eredetű) ételt (sózott, levegőn száritott halfilé, elsősorban tokhal hátrésze) sokfelé ismerik az orosz *балык*-ot, ezért a végső soron török eredetű orosz szó több európai nyelvbe is (legalábbis az ingyencék nyelvébe) bekerült. Az oroszral egy birodalomban beszélt ukránon (*баллик*) és lengyelen (*balýk*) kívül számos európai nyelvben (angol, spanyol, német, francia, cseh) az oroszral azonos jelentésben megtaláljuk a *balýk*-ot, a románban a *balic*-ot, a görögben a *μπαλικ*-ot.

'naiv, becsapható ember, tökfilkó' volt a jelentése, hiszen arról nincs tudomásunk, hogy a 18. század táján ismerték és *balik*-nak hívták volna az oroszosan elkészített szárított halat a magyarban. Ilyen formán a jiddis eredet lehetőségét teljes bizonyossággal elvethetjük.

6.5. Nem említik etimológiai szótáraink, és a megjelent szakirodalom sem a *balek* szó **német** tolvajnyelvi eredetének lehetőségét, amivel pedig — tekintettel a magyar argó nagyszámú német elemére — talán lehetne számolni. Igaz, látványosan a kronológiai érvek ellene szólnak ennek a származtatásnak, hiszen úgy tudjuk, hogy a német jövevényszavak száma a magyar tolvajnyelvben a 19. század második felében növekedett meg, akkor is elsősorban a (nagy)városi, kétnyelvű környezetben használt magyar tolvajnyelvben (KIS 1997: 282–285).²⁸ Valójában azonban már a 18. századi zsvány nyelv is több német (tolvaj)nyelvi jövevényszót tartalmazott (*kajzer* 'a zsványok alvezére', *coff* 'forint', *coltovál* 'fizet', *gagy* 'arany', *hadová* 'elfecseg', *hantiroz* 'tagad', *plédez* 'szalad'). Tudjuk azt is, hogy a zsványok, vásári tolvajok nagy számban megfordultak, és akár hosszabb ideig is tartózkodtak például a kétnyelvű Pesten és Budán (V. S. 1906), úgyhogy efelől nézve semmi akadálya sem látszik annak, hogy a német tolvajnyelvből próbáljuk megmagyarázni a *balek* szó eredetét.

A magyar szleng kutatói közül ZOLNAI BÉLA volt az, aki tervezett jassznyelvi etimológiai szótárának kéziratos cédulái szerint úgy vélekedett, hogy a *balek* közvetlen és konkrét rokonait a rotwelschben kell keresni (ZOLNAI 1950: Ms 4145/16). Mint felhívja rá a figyelmet, a német és a magyar tolvajnyelvben feltűnően sok *bal*- kezdetű szó van a legkülönbözőbb jelentésekkel, és ezek közül kiemelkedik az 'ember' jelentésű szavak csoportja. Ez a szócsoport keletkezését a régi német tolvajnyelvből ismert *Bal* 'ember' [< jiddis *baal* 'ember, úr' (POLZER 1922: 6, WOLF 1985: 41)] szónak köszönheti, amely számos összetétel előtagjaként fordul elő.²⁹ Rendkívül feltűnő azonban — teszem hozzá ZOLNAI

²⁸ A Magyarországon beszélt német tolvajnyelvről már az 1780-as évek óta vannak adataink (vö. KIS 2001, HOFFMANN–KIS 2009), majd a 19. század második felében egyre több helyen találunk rá adatokat (KIS 2022, BpTolvny., THIELE 1882, BERKES 1888: 145–156, 167–176, 178–180).

²⁹ ZOLNAI példáit POLZER szótárából veszi, ahol efféle szavakat találunk a német rotwelschből: *Bal*, *Bal chochem*, *Bal cholem*: ein Mann, einer Beamter, der die Gaunergeheimnisse kennt, gefürchteter Kriminalbeamter, *Bal Mischpet*: Untersuchungsrichter, *Bal Schochad*: bestechlicher Mensch, *Balaska*: Anführer, *Balatz*: Richter, *Balbos*: Wirt, Hausherr, *Balchochem*: Beamter, der die Gaunersprache kennt, gefürchteter Kriminalbeamter, *Balderschmei*: Leiter der Strafbehörde, Untersuchungsrichter, *Baldewerer*: Auskundschafter, Angeber, Anführer bei einem Diebsunternehmen, *Baldower*, *Baldowerer*: Auskundschafter, Angeber, Anführer bei einem Diebsunternehmen, *Balhe*: Lärm, Überraschtwerden, Verdruß, *Balhei*: der zu Bestehende, *Balitschöcherer*: Zechpreller, *Ballmach*, *Ballmacher*: Soldat, *Ballmasematten*: Anführer einer Diebsbande, *Bal-mischpet*: Untersuchungsrichter, *Ballspieße*: Wirt, *Ballverschmai*: Untersuchungsrichter, *Balm*, *Balmach*, *Balmachom*: Soldat, *Balmasematten*: Anführer einer Diebsbande, *Balmilchome*: Soldat, *Balverschmai*: Untersuchungsrichter (POLZER 1922: 6–7).

A magyar tolvajnyelvben az államrendőrség által kiadott 1911-es szótár a következő ide vonható *bal*- kezdetű szavakat közli: *Bal-agole*: megbízható fuvaros, a ki bucsura, vásárra elviszi a

gondolataihoz —, hogy a *Bal*-lal összetett szavak szinte kivétel nélkül pozitív értékjelentésűk, valamiféle tekintéllyel bíró emberre vonatkoznak (pl. 'bűnügyi nyomozó', 'bíró', 'vizsgálóbíró', 'háziúr', 'tolvajvezér', 'katona'), talán egyetlen kivétel a 'meglopandó személy' jelentésben is használt *Balhei* 'der zu Be-stehlande' (POLZER 1922: 6, WOLF 1985: 42).

ZOLNAI BÉLA úgy gondolta, hogy vagy a *Bal* 'ember', vagy a *Balhei* 'meglopandó személy' szóból a gyakori *-ek* végződésel (lásd a 17. lábjegyzetben) ellátva jöhetett létre a magyarban a 'könnyen félrevezethető' jelentésű *balek*.

ZOLNAI elképzelése viszonylag meggyőző, azonban van egy gyenge pontja: nem magyarázza meg a szó története szempontjából elsődleges *balik* alakot, jóllehet — ma már tudjuk — az adatok mind arra mutatnak, hogy *balik* a korábbi forma, és ebből alakult ki a *balek*. ZOLNAI a *balik*-kal kapcsolatosan annyit jegyez meg, hogy ez talán nem is tartozik a *balek*-hoz. Félreértésének legfőbb oka az lehet, hogy ő 'cinkos', azaz vélhetőleg 'büntárs' jelentésüként értelmezte a *balik*-ot. Ebben nyilvánvalóan tévedett (lásd a 433. oldalon írottakat), így viszont a *balek*-nak a német tolvajnyelvből való származtatása sem tekinthető jó megoldásnak, legalábbis addig, amíg újabb adatok, érvek elő nem kerülnek.

6.6. A *balek* a jelenleg legvalószínűbbnek tartott magyarázat szerint végső soron az **oszmán-török** *balik* 'hal' szóra vezethető vissza. Ez az elképzelés korántsem új, már a 19. században is megfogalmazták, majd végül KISS LAJOS 1963-ban írott, mindmáig legalaposabb szófejtése óta (KISS L. 1963: 175–177) etimológiai szótáraink kizárólag ezt a nézetet képviselik. Ennek az okfejtésnek is vannak hiányosságai, leginkább az, hogy nem mutat fel sem 18. századi vagy az előtti, sem újabb adatokat a *balik* szó török nyelvbéli 'balek' jelentésére, és nem tud beszámolni arról sem, hogy miként kerül a szó a magyarba, nem világos a szó közvetlen forrása, így nem tudjuk, hogy kell-e közvetítő nyelvvel számolnunk (TESz. 1: 228).

Azt ugyan nem ígérhetem, hogy ezeket a hiányosságokat a továbbiakban mindet pótolni tudom, de a kérdés ezen részéhez is szeretnék néhány adalékkal szolgálni.

tolvajokat és elszállítja a lopott tárgyakat, *Bal-aské*: lopásoknál a vezető, *Bal-masamatten*: lopásoknál a vezető, *Bal-bais*: háziúr, szobaur, vagy bérlő, *Bal-baisste*: háziasszony, vagy vendéglősné, *Bal-bóz*: ostoba, buta. Ezzel a szóval jelzik többször a háziurat, háztulajdonost is. Jelenti még: szolgabíró, ítélőbíró, *Bal-hóhem*: különösen ügyes egyén vagy hivatalnok, a ki a tolvajok titkaiba be van avatva, *Bal-chof*, *Bal-hóf*: nagyon eladósodott egyén, *Bal-cholem*, *Bal-hólem*: álmódzó, reménykedő egyén, *Bal-davran*: szónok, a kinek képessége és jó beszédmodora van, *Bal-dowerer*: tolvaj ügynök, tervező, *Bal-hé*: láрма, *Bal-hei*: a megkárosított lármája, vagy a keresője, *Bal-machlaukess*: civakodó, megférhetetlen ember, *Bal-massematten*: rabló-, vagy tolvajbanda vezetője, rendező, a legnagyobb feladatok kivívója, *Bal-maure*: félénk, bátoratlan egyén, *Bal-mechome*: katona, őr, vagy hadfi, *Bal-schauchad*: megvesztegethető hivatalnok, *Bal-spiese*: vendéglős, vagy a ki tolvajoknak buvóhelyet ad és elrejtí őket, *Bal-stiese*: börtön- vagy fogházfelügyelő, *Bal-verschmai*: kihallgató, vagy előadó bíró (Állr. 11–12).

6.6.1. Mint említettem, a törökből való magyarázat a *balek* legrégebbi etimológiai közé tartozik, már a Pallas nagylexikona is megemlíti a családnévi eredet lehetősége mellett: „Mások úgy sejtik, hogy [a *balek*] a török *balik* «hal» szóból ered, melyet az oroszok «stockfisch» értelemben használnak” (Pall. 2: 526).

Sokkal részletesebben beszél erről a lehetőségről TÓTH BÉLA: „A *balek* a régi Pest kozákjainak nyelvéből származik, és *török* szó; jelentése: *hal*. Ezek a zavarosban halászó világcsalók hálnak tekintették a tapasztalatlan jámbort, ki hálójukba kerül, aztán ott hagyja a pénzét. Erre vall a *baleket fogni* szólás is. A régi Pesten meg ezelőtt hatvan-hetven évvel [azaz 1830-1840 táján] is sűrűn fordultak meg a levantei szélhámosok, hamis kártyások és egyéb imposztorok. Sok nyelvet tudtak, de maguk között gyakran éltek török szókkal, hogy az »avatatlanok« ne értsék. E levantei tolvajnyelv szava a *balek*: hal. Egy ismerősünk konstantinápolyi játékházakban, korcsmákban gyakran hallotta e műkifejezést görög embernyúzó szájából.”³⁰ (TÓTH 1899; TÓTH szövegét egészében idézi JENŐ–VETŐ 1900: 56–57).

TÓTH BÉLA Pesti Hirlapban szerkesztői üzenetként megjelent magyarázata logikus, zárt gondolatmenetet alkot, azonban „Súlyos fogyatékosága e máskülönben tetszetős magyarázatnak, hogy bizonytalan, ellenőrizhetetlen megfelelésszerűen alapszik” (KISS L. 1963: 176), továbbá nem magyarázta meg azt a tényt, hogy a *balek* nem az 1800-as évek második harmadában tűnt fel a magyarban, hanem bő fél évszázaddal korábban. Nem tudni, hogy a nemzetközi bűnözés — különös tekintettel a levantei hamiskártyásokra — 1775 táján jelen volt-e már Magyarországon, és így átadhatták-e a szót magyar „kollégáink”.

A török származtatás egyébként — a levantei hamiskártyások helyett a szabadságharc utáni emigránsokat megjelölve a *balek* közvetítőiként — már 1869-ben előkerült: „A pesti egyetemen s általában mindennaposak e kifejezések: ki volt a *balek*? *baleket* fogtunk, *balekstosz* — melyek mind ügyetlenség-, esetlenség-, s gyávaságot jelzenek; kiválóan pedig azt szokták *balek*nek nevezni, a kit könnyű szerrel be lehet fenni, a ki prokurál, fizet s mások esznek-isznak. E műkifejezés 1849. óta dívik hazánkban, s a magyar kiköltözöttek által származott át Törökországból. A szónak tulajdonképeni értelme: halász. Minthogy pedig a halászok rendesen ügyetlen, esetlen nép szoktak lenni, könnyen átvitték azokra, kiknek a fapénz is jó, kik valami esetlenséget követnek el.” (PASZLAVSZKY 1869: 797). Ez a magyarázat szintén kronológiai problémákba ütközik, hiszen a megjelölt 1849 utáni időpont nem egyeztethető össze a *balek* 1775-ös első elő-

³⁰ Valószínűnek tartom, hogy KIRÁLY GYÖRGY szintén TÓTH BÉLA magyarázatát olvasta egykoron (esetleg JENŐ–VETŐ szótárában), csak elfeledkezett róla, amikor arról ír a Magyar Nyelvben, hogy egy német nyelvészeti munkában, amelynek címét nem jegyezte fel, olvasta, hogy „a levantei hamis kártyások nyelvén *balik* (~ török *balık*, hal) a hálójukba került vagy horgukra akadt kifosztható prédát jelent” (KIRÁLY 1916).

fordulásaival, de a török átadó alak kapcsán is téved PASZLAVSZKY, hiszen a *balek*-kal kapcsolatba hozható szó nem a 'halász' (*balıkçı*), hanem a *balık* 'hal', így a feltételezett metaforikus jelentésváltozás sem mehetett végbe az általa előadott módon.

6.6.2. KISS LAJOS — látva a fentebb áttekintett magyarázatkísérletek sikertelenségét — úgy gondolta, hogy a „holtponton álló kutatást csak új adatok felbukkanása, új szempontok felvetődése lendítheti tovább” (KISS L. 1963: 176). Ez a friss adat, ami alapján KISS a *balek* etimológiáját érdemesnek látta újból megvizsgálni, a bolgár diáknyelvi *балък* 'buta, ostoba' szó felbukkanása volt, amely a bolgárban — szemben a magyar *balek* bizonytalan eredetével — biztosan török jövevényszó. A bolgár *балък*-ra hamarosan kitérünk, előtte azonban járjuk körbe a *balek* török származtatásának kérdését!

KISS LAJOS (és nyomában etimológiai szótáraink) véleménye az, hogy aligha lehet kételkedni abban, hogy „a bolgár és magyar szó egymással összefügg és közös forrásra vezethető vissza. A *balek* a XVIII. század közepe táján vagy még korábban honosodhatott meg a zsványnyelvben. Ebben az időben a török birodalom még az egész Balkán-félszigetre kiterjedt, és északi határa a Szávánál és az Al-Dunánál volt. A magyarba azonban a *balek* nem feltétlenül magából a törökből, hanem esetleg valamely közvetítő nyelvből került át. A törökben a *balık* tolvajnyelvi 'balek' jelentése még nincs adatokkal igazolva. E kérdés vizsgálatakor figyelembe kell vennünk, hogy az argó szókincse jelentős mértékben egyezik valamennyi balkáni nyelv területén. Sajátos, a legkülönbözőbb eredetű szavakból összeállott balkáni eszperantó ez, a Balkán hivatásos bűnözői nemzetközi érintkezésének eszköze (vö. БОИЛ ИРНИК И КОРМИШ i. m. 3). Bizonyosra vehető, hogy a tüzetes kutatás a bolgár tolvajnyelvi *балък* megfelelőit is ki fogja mutatni több más balkáni nyelv eddig kevésbé ismert argójából.” (KISS L. 1963: 177).

6.6.3. Amint az lenni szokott a hosszú ideje lezáratlan, de viszonylag hihető megoldást kínáló magyarázatokkal, egy idő után a kérdőjelek megfakulnak, és a kutatók egyre inkább bizonyosságként kezdenek a feltételezésre tekinteni. Ezt látjuk akkor is, amikor legújabb etimológiai szótárunkban ezt olvassuk a *balek* 'könnyen rászedhető ember | Gimpel, Pimpf' szóról: „Oszmán-török, esetleg bolgár jövevényszó. | ≡ Oszm. *balık* 'hal; hamiskártyás áldozata'; — vö. még blg. (N.), (R.) *балък* 'ua.'. [...] Δ A 'hal' > 'áldozat ⟨rablótámadásé, csalásé⟩ metaforikus jelentésváltozás indítéka abban rejlik, hogy a gyanútlan, könnyen kifosztható embert néma, gyámoltalan halhoz lehet hasonlítani; vö. még →*hal*². Az átadó nyelvet nem lehet pontosan meghatározni, mivel a balkáni nyelvek argójának szókincse jelentős mértékben egyezik.” (ÚESzWeb).

Ebben a szócikkben több nem kellően alátámasztott kijelentés is van, sőt, valójában csak azok vannak benne, ugyanis a szakirodalom korábbi, valószínűsítés-

get sejtető megfogalmazása helyébe anélkül léptek a biztos állítások, hogy ezeket újabb adatokkal bizonyították volna.

Egyrészt korántsem lehet azt kijelenteni, hogy a *balek* oszmán-török (esetleg bolgár) jövevényszó. Ez pusztán egy az egyelőre se nem cáfolt, se nem bizonyított magyarázatok közül. A *balek*-ot — maradvány a TESz. pontosabb megfogalmazásánál — sokkal inkább bizonytalan eredetűnek kell tekintenünk, amely „Valószínűleg oszmán-török eredetű, esetleg valamelyik más balkáni nyelv közvetítésével” (TESz. 1: 228, EWUng. 1: 74).

Másrészt az ÚESzWeb azt közli, hogy a *balık* a ’hal’ mellett a ’hamiskártyás áldozatá’-t is jelenti az oszmán-törökben, de erre semmilyen bizonyítékot nem hoz. Vélhetőleg azért nem, mert a szócikk írójának ugyanúgy nem álltak rendelkezésére ilyen adatok, miként KISS LAJOSnak sem, aki azonban erről nem mulasztott el tájékoztatni: „A törökben a *balık* tolvajnyelvi ’balek’ jelentése még nincs adatokkal igazolva” (KISS L. 1963: 177). Felhívja a figyelmet erre az adathiányra a TESz. is, amikor török ’a hamiskártyások áldozata, balekja’ jelentés mellett megjegyzi, hogy „megerősítésre szoruló jelentés az argóban” (TESz. 1: 228). Az ÚESzWeb ezen eljárása nemcsak elbizonytalanítja a szótár használatát abban, hogy mennyire megbízhatóak a benne olvasható etimológiák, de érthetetlen is, hiszen a szócikk szerzőjének — ellentétben a korábbi kutatókkal — némi utánajárással lehetősége lett volna megszüntetni ezt az adathiányt. A mai török szlengben ugyanis már valóban megtaláljuk a *balık* szót, ha nem is ’hamiskártyás áldozata’, hanem ’balek’ jelentésben: „**BALIK** i Kolayca kandırlıbilecek kimse, enayi, hödük” [**BALIK** fn Könnyen becsapható ember, balek, bunkó] (AKTUNÇ 1998: 52, lásd még ERSOYLU 2004: 77, ERSOYLU 2016: 383).

Nagyon örömteli, hogy ezek a mai török adatok rendelkezésünkre állnak, azonban bizonyító erejük a magyar *balek* származásának kérdésében elenyésző, ugyanis nem bizonyítják, hogy a törökben a *balık* szót már a 18. század közepén (vagy azt megelőzően) is használták a buta, együgyű emberek vagy a tolvajok, hamiskártyások áldozatainak megnevezésére. A magyar (tolvaj)nyelvbe viszont a *balek* — mint erről a jiddis eredet felvetődése kapcsán már szó volt — csakis ’kihasználható, naiv, buta ember; áldozat’ jelentésben kerülhetett be, ugyanis a magyarban a *balek*, *balık* sem manapság, sem a 18. század táján nem fordul(t) elő ’hal’ jelentésben. Sajnos a *balık* 18. századi vagy korábbi előfordulására a régi török argóban (melynek kezdetei egyes kutatók szerint valószínűleg a 17. századra tehetők: SYMEONIDIS 2001: 181) továbbra sincs adatunk; az általam átnézett szakirodalomban semmilyen nyomát nem találtam annak, hogy a régi török tolvajnyelvben létezett volna (vö. pl. MIKHAĪLOV 1930, STEINHERR 1932, HALİT 1934, WAGNER 1943), miként nem került elő a levantei lingua francát (igaz, elsősorban annak olasz és görög tengerészeti jövevényszavait) bemutató munkában sem (KAHANE és mtsai 1958). Mivel a „történeti szleng kutatás alapvető problé-

mája — legyen szó bármelyik nyelv szlengjéről —, hogy viszonylag kis számban és csak a kései időkből állnak rendelkezésünkre nyelvemlékek, különösen olyanok, amelyeket egyértelműen (szerencsés esetben az egykori beszélők minősítése alapján is) a szleng valamelyik típusához kapcsolhatunk” (KIS 2022: 73), jó eséllyel ez a helyzet nem is fog változni, és ezután sem reménykedhetünk abban, hogy a *balik*-ra adatok kerülnek elő a 18. századi vagy korábbi török argóból.

Folytatva a sort: az ÚESzWeb alátámasztatlan kijelentései közé tartozik az is, hogy az „átadó nyelvet nem lehet pontosan meghatározni, mivel a balkáni nyelvek argójának szókincese jelentős mértékben egyezik”. Azzal természetesen egyet kell értenünk, hogy az átadó nyelvet valóban nem tudjuk meghatározni, az viszont meglehetősen ingatag talajon álló vélekedése legújabb etimológiai szótárunknak (és ugyanígy a TESz.-nek és az EWUng.-nak is), hogy „a balkáni nyelvek argójának szókincese jelentős mértékben egyezik”. Ez a megállapítás KISS LAJOS következő kijelentésének kritika és utánajárás nélküli átvétele: „az argó szókincese jelentős mértékben egyezik valamennyi balkáni nyelv területén. Sajátos, a legkülönbözőbb eredetű szavakból összeállott balkáni eszperantó ez, a Balkán hivatásos bűnözői nemzetközi érintkezésének eszköze (vö. БОИЛ ИРНИК и КОРМИШ i. m. 3). Bizonyosra vehető, hogy a tüzetes kutatás a bolgár tolvajnyelvi *балък* megfelelőit is ki fogja mutatni több más balkáni nyelv eddig kevésbé ismert argójából.” (KISS L. 1963: 177).

KISS LAJOS idézett gondolatainak egyetlen forrását sikerült azonosítanom, BOIL IRNIK és KORMIS hivatkozott munkáját. Ez a 26 oldalnyi szöveget tartalmazó könyvecske — melyben egy a különböző bűnözők típusairól és bűnelkövetési módjaikról szóló pár lapos fejezet és egy hosszabb elbeszélés mellett található a tarikat-, avagy aracsnyelv (тарикатския раскужъ, апашкия езикъ) szótára — nem igazán tekinthető nyelvészeti munkának. Az álnéven szereplő szerzők, miközben a kötet bevezetőjében hevesen mentegetőznek a feldolgozott téma illetlensége miatt,³¹ valóban említést tesznek valamiféle balkáni, az ott élő népek nyelvének keverékeként megszületett bűnözői „eszperantóról”³² (BOIL–KORMIS 1928: 3), azonban sem forrásokat, sem adatokat nem adnak elejtett megjegyzésükhöz.³³ Állításaikra igazolást máshol sem igazán találtam, minden

³¹ Ez rendkívül elterjedt attitűd volt a korai tolvajnyelvi vizsgálatokban (vö. KIS 2013: 239–240).

³² „За Балканитъ — апашитъ иматъ свой общъ езикъ. Той е единъ видъ есперанто за повечето балкански държави. Думитъ му сж една смѣсница отъ езицитъ на всички народи населяващи този край, като не липсватъ въ него и думи отъ индийски, цигански, египетски и други произходъ.” [A Balkánon a tolvajoknak saját közös nyelvük van. Ez egyfajta eszperantó a legtöbb balkáni országban. Szavai az ezen a vidéken élő összes népek nyelvének keverékei, és nem hiányoznak belőle az indiai, cigány, egyiptomi és más eredetű szavak sem.] (BOIL–KORMIS 1928: 3).

³³ A kötet alcíme és az előző lábjegyzetbeli idézet első mondata ugyan utalhat arra, hogy maga az itt közölt szójegyzék ezt a közös tolvajnyelvet tartalmazza. Ennek azonban ellentmond, hogy a szótár szavainak nagy része ott szerepel SZTOJKOV-nak a szófiai tarikatnyelvet mint diákszlenget feldolgozó munkájában (vö. SZTOJKOV 1946: 67–72). Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a

kutakodásom ellenére nem került elő egyetlen olyan munka sem, amely a balkáni (beleértve a délszláv nyelveken kívül az albán, a görög és a román) nyelvek jelentős mértékben egyező argójából példákat említene.³⁴

Annak sem találtam nyomát, hogy a bolgár tolvajnyelvi *балѣк* megfelelőit „több más balkáni nyelv eddig kevéssé ismert argójából” ki lehetne mutatni. Az általam átnézett szótárak, cikkek alapján úgy tűnik, a bolgáron kívül a Balkánon beszélt további nyelvek közül egyedül a szerbhorvátban lelhető fel (mint erről VUKOV RAFFAI ÉVÁTÓL értesültem, a szerbben sem általánosan, valószínűleg inkább a boszniai, esetleg dél-szerbiai területeken) egy török *balık*-ból származó szó, a *bàluk* (ŠKALJIĆ 1966: 119; vö. LOKOTSCH 1927: 18, STACHOWSKI 2014: 1206), de ennek csak a ’hal’ jelentése van adatolva, a szó ’balek’ értelemben való használatát sem a köznyelvi, sem a tolvajnyelvi és szlengszótárak nem tartalmazzák (vö. ANDRIĆ 1976, SABLJAK 1981, VIDOVIĆ 1990, GERZIĆ–GERZIĆ 2002, IMAMI 2003, GERZIĆ 2012).

6.6.4. Annak kapcsán, hogy a török szlengszótárakban immár előkerült a *balık* régóta keresett ’becsapható ember, balek’ jelentése, felvetődik a kérdés, hogy a bolgár *балѣк* ugyanezen jelentése ebből a török szlengszóból származik-e, azaz a bolgárba a *balık* (egyszeri vagy ismételt átvétellel, de) mindkét jelentésével átkerült.

Mivel a szlengnek egyik közismert jelensége az analóg gondolkozáson alapuló szóalkotás, minek következtében a „hasonló asszociációkat keltő dolgoknak számos szlengben van azonos vagy hasonló elnevezése” (KIS 1991: 90–91), valójában semmi okunk azt feltételezni, hogy a *балѣк*-nak a bolgár tarikatszlangban (nem argóban, majd diáknyelvben!) felbukkanó ’kifosztásra kiszemelt ember, áldozat; buta, ostoba’ jelentése a törökből származik. Sokkal valószínűbb, hogy a két nyelvben ezek a jelentések önálló fejlemények, és még az is nagyon könnyen elképzelhető (az előkerült adatok — bolgár: 1928, török: 1998 — legalábbis erre mutatnak), hogy a bolgár *балѣк* ’balek’ jelentése hamarabb alakult ki, mint a török *balık*-é. Ráadásul a bolgárban a ’hal’ → ’kifosztható áldozat’ jelentésváltozás „nem csupán a *балѣк* szón, hanem annak szinonimáján, az erede-

tarikatszlangot mint egy Szófia nyugati részén, elsősorban a fiatalok által az 1920-as években kifejlesztett, kreatív szójátékokat tartalmazó, az utcai folklór részeként kialakult iskolai szlangot tartja számon a szakirodalom, és nem a bűnözők tolvajnyelveként (ANGELOV 2014: 2186, 2189–2190).

³⁴ Nem említik a közös tolvajnyelv (egykori) létezését sem a szláv (MOKIENKO–WALTER 2014), sem a szerb-horvát-bosnyák (HINRICHS 2014) nyelvek szociolektusait áttekintő újabb írásokban, és nem találtam rá utalást JAGIĆ (1895) alapműnek számító könyvében sem. Az egyetlen megerősítő adat egy az albán argó aromán elemeiről szóló írás bevezetőjében került elő, ahol arról esik szó, hogy a délkelet-európai nyelvek közötti intenzív kapcsolat és kölcsönhatás a legkézzelfoghatóbb és legdinamikusabb formában az argók között figyelhető meg, továbbá hogy a Balkánon beszélt tolvajnyelvek kölcsönzéseinek forrása, valamint a kölcsönszavak által meggett kerülőutak, az egyes argókba való eljutásuk módja feltűnően változatos. A fő forrásnyelvek a görög, a szláv nyelvváltozatok, a török, a romani nyelvváltozatok, valamint a román nyelvváltozatok, különösen az aromán (PRIFTI 2012: 245–246).

ti szláv *puđa* 'hal' szón is végbement: bolgár argó *puđa* 'kifosztható áldozat' [...]. E tény összhangban van a csoportnyelveknek azon szemantikai törvény-szerűségével, hogy valamely szó jelentésének megváltozása rendszerint magá- val vonja szinonimái jelentésének megváltozását is." (KISS L. 1963: 176).

„A 'hal' → 'kifosztható áldozat' jelentésváltozás indítékát — mint erre KISS LAJOS rámutatott — abban a szemléletben kereshetjük, amely a könnyen horog- ra csalható és kifosztható, gyanútlan embert a merev szemmel néző és hangot adni nem tudó, gyámoltalan halhoz, a minden hájjal megkent hamiskártyást vagy zsebmetszőt pedig a hálóját kivető halászhoz hasonlítja. Ugyanezt a szem- léletet tükrözi — teszi hozzá KISS LAJOS — a német tolvajnyelv *Fischer* 'tol- vaj', *fischen* 'lop' szava is³⁵ (S. A. WOLF, Wörterbuch des Rotwelschen. Mann- heim, 1956. 98)" (KISS L. 1963: 176).

Ez a jelentésváltozás azonban egyáltalán nem ritka a nyelvekben, és termé- szetesen nem szükséges hozzá, hogy a változásban más nyelvek is szerepet játszanak. A legnagyobb számban az angol *fish* (tkp. hal) szó esetében állnak rendelkezésünkre a vizsgált jelenséget illusztráló adatok: *fish* 'aki olyan játékot játszik, ahol nincs esélye a győzelemre'³⁶ (BEALE 1992: 158), 'balek, bunkó' (DÉCHARNÉ 2000: 60), 'buta ember, hülye' (ANDRÁS T.–KÖVECSÉS 1991: 92, TAKÁCS 2002: 108), 'újonc, kezdő, tapasztalatlan' (BEALE 1992: 158), 'új rab a börtönben' (GREEN 1984: 94, MORTON 1989: 59). WENTWORTH és FLEXNER amerikai szlengszótárában sorjáznak az idevonható jelentések: *fish* 'újonc, kez- dő, tapasztalatlan dolgozó', 'ostoba ember, balek, áldozat, olyan személy, akit könnyű irányítani vagy uralkodni felette', 'olyan fiú, aki nem tagja egy utcai bandának, akit egy utcai banda nem kedvel, és valószínűleg meg akarja verni', 'elítélt' (WENTWORTH–FLEXNER 1975: 184).

Itt említhetjük meg az angol *gudgeon* 'az Eleotridae családba tartozó, gyakran csalinak használt hal' → 'könnyen becsapható, hiszékeny' szót (GROSE 1963: 173–174, PARTRIDGE 1961: 359, GREEN 2000: 543), de még a 'balek, palimadár, balfasz' jelentésben egyik legelterjedtebb, az amerikai angolban 1836 óta ismert *sucker*-t is ide vehetjük, amelynek töve végső soron ugyan a szexuális értelemben is használt 'szív, szop' jelentésű *suck* igére vezethető vissza, viszont a szlengbeli 'becsapható ember' jelentése a szája alakjáról *sucker*-nek nevezett, az éves vándorlásuk során könnyen kifogható halak nevéből származik.³⁷

³⁵ KISS LAJOSnak ezzel a KOSZTOVTól átvett gondolatával (KOSZTOV 1961: 142), ami a 'hal' → 'együgyű, naiv ember, becsapható, kihasználható személy, kifosztandó áldozat' metaforikus jelentésváltozáshoz kapcsolja a német tolvajnyelv *Fischer* 'tolvaj' (tkp. halász) és *fischen* 'lop' (tkp. halászik) szavát, nem okvetlenül kell egyetértenünk, ezek a szavak ugyanis akár a tolvajlás egyféle módszerére is utalhattak keletkezésükkor, vö. *horgász* 'tolvaj, aki a nyitott ablakon keresztül lop', *horgászni* 'nyitott ablakon keresztül lopni' (SZIRMAY 1924: 29).

³⁶ Vö. *fish* 'pókerban a „pókercápák” áldozata' (<https://english.stackexchange.com/questions/23372/thieves-words-for-their-victims>).

³⁷ https://www.etymonline.com/word/sucker#etymonline_v_22301

A sort más nyelvekkel is folytathatjuk. A spanyolban az *estar pez* (tkp. halnak lenni), annyit tesz, hogy 'semmit sem tudni, minden tudásnak híján lenni' (Clave 2006: 1503), a német *Fisch* pedig Selmeceen volt a *balek*, azaz az elsőéves akadémista régi neve, akit azért neveztek így, mert „ugyan olyan, mint a hal: némán tátog, és bután néz, s így senki sem érti, hogy mit akar” (BalekTud. 88). Még a német *Bakfisch* (> m. *bakfis*) is idevonható, ugyanis a „német szó eredetileg fiatal, sütésre különösen alkalmas halakat, majd a diáknyelvben éretlen egyetemi hallgatókat jelölt” (TESz. 1: 223).

A magyarban is van adat a *hal* ide illeszkedő jelentésére: a budapesti lóversenypályák nyelvében a *hal* jelentése „újsütetű”, azaz 'tapasztalatlan, kezdő ember' (Népszabadság 1963. március 31. 10; a TESz. tévesen III. 30.-at közöl a lap megjelenési dátumaként).

Mindebbe a sorba jól illeszkedik a bolgár *балък* és a török *balık* jelentésváltozása. A *balık* esetében azonban az is elképzelhető, hogy a szó 'könnyen becsapható ember, balek' jelentése nem is közvetlenül a 'hal' jelentésből alakult. A *balık*-nak ugyanis a 'könnyen becsapható ember' mellett van még egy közismert jelentése: 'férfi nemi szerv, pénisz' (ERSOYLU 2004: 77, LAUT 2005: 102). Ezt figyelembe véve a következő jelentésváltozást is el lehet képzelni: *balık* 'hal' → 'hímvesző' (amely fickándozik, mint a hal) → 'könnyen becsapható ember' (vö. m. *fasz* 'férfi becsmérő megnevezése', *hülye fasz*, *szerencsétlen fasz*; vö. még *balfasz*, *faszi*).

Könnyen lehet, hogy a bolgár és a török 'naiv, becsapható ember, áldozat' jelentések nemcsak hogy külön, de nem is azonos módon alakultak ki. Mindez természetesen nem befolyásolja a török *balık* > magyar *balek* kölcsönzés feltételezésének lehetőségét, se nem erősíti, se nem gyengíti azt.

6.6.5. Az egyetlen új érv, amit a török > magyar átvétel mellett felvethetünk — mivel konkrét adataink a török és a magyar tolvajnyelv 18. századi érintkezésére továbbra sincsenek —, az a *balek* szó egykori argóbeli „ellentettje”, a *zsi-vány* '(vásári) tolvaj, bűnöző' szó esetleges török származása.

Mint erről dolgozatomban elején szó volt, a bűnözők számára a világ két ellentétes, egymást kizáró részre oszlik, a MI-re és az ŐK-re, ezért számos tolvajnyelvben megtaláljuk a csoporthoz tartozók (a „tudók”, az okos, ügyes *hó-hem*-ek) és a nem a csoporthoz tartozók (a „tudatlanok”, a buta, ügyetlen *frájer*-ek) elnevezését.³⁸ Mivel ezek a fogalmak kölcsönösen feltételezik egy-

³⁸ Vö. *hóhem* 'ravasz, okos, ügyes', *hóhemfű* 'tolvaj', *hóhemnyelv* 'tolvajnyelv' (SZIRMAY 1924: 28, 29). Ugyanezt a szembenállást láthatjuk a bolgár tarikatszlangban is. Itt a *тарикат*-nak (vö. *тарикатъ* 'ravasz, ügyes, okos': BOIL-KORMIS 1928: 12) vagy *звол*-nak nevezett „okos fiú”, „okos gazember” áll szemben „ellentétével”, a *балама*, *будала*, *балък*, *залухав*, *риба*, *ка-nym* nevet viselő „ostoba áldozattal” (ANGELOV 2014: 2191). SZTOJKO SZTOJKOV az 1930-as és 1940-es évek tarikatszlangját a társadalmi dialektológia módszereivel leíró munkájában a 'hülye, naiv, ügyetlen' fogalmára 51 szlengszinonimát (köztük a *балък*-ot) sorol fel (SZTOJKOV 1946: 9).

mást, elképzelhető, hogy azonos etimológiai rétegből származnak, együtt kerülnek be egy-egy argó szókincsébe. Ha ez igaz a *balek* és a *zsvány* szóra is, akkor esetleg ez adalék lehet e szavak származásának eldöntéséhez.

18. századi zsványnyelvi szójegyzékeinkben és az ezeket tartalmazó törvénytörvényes iratokban a *zsvány* szó egyértelműen a vásári tolvajok önnevezéseként tűnik fel a valószínűleg ugyanezt jelentő *nyalavi*³⁹ mellett. 1775: Tolvaj — *Zsvány* (EgriSzj.I-1, EgriSzj.I-2, EgriSzj.I-3), *Zsvány* — Tolvaj (EgriSzj.II), *Zsvány* — tolvaj (EgriSzj.III), 1776: *Zsvány* — Tolvaj (BöszSzj.I), 1782: '*Sivany* — Tolvaj (BöszSzj.II-1), *Sivany* — Tolvaj (BöszSzj.II-2). A *zsvány*-ra nem ezek az első adatok, megelőzi őket egy 1569-es előfordulás: „ő neki is a *zsván* latornak írtam volt” (TESz. 3: 1222).

A *zsvány* szó a TESz. szerint vitatott, az ÚESzWeb szerint bizonytalan eredetű. A TESz. első lehetőségként a *silány*, N. *sivány* 'hitvány' szó alakváltozataként tekint a *zsvány*-ra, „amely 'mihaszna, hitvány rongy ember' → 'tolvaj' jelentésben állandósult” (TESz. 3: 1222). Az ÚESzWeb a *silány* szóval való etimológiai viszonyt szótörténetileg kevésbé tartja valószínűnek, hajlik inkább a TESz. által másik lehetőségként felvetett török eredeztetésre, mely szerint a szó az „oszmán-török *civān* 'csinos, szép fiatalember' (< perzsa *javān* 'fiatal; fiatalember, legény') átvétele” (TESz. 3: 1222; ugyanígy PRÖHLE 1911). A török szót KÚNOS IGNÁC oszmán-török nyelvkönyve *živān* alakban és 'legény, ifjú' jelentéssel tartalmazza (KÚNOS 1905: 478). Magyarországon a *zsvány* török személynévként is adatolva van: „Hongr. *Zuian* [recte *Ziuan*] *beg* (1588–89 BékésOkl. II, 197, 198); *Czuvan Mehemet passa* (1639 RGyLev. 549); *Dsivén bej* (1655 MonOkm. XXIII, 231); *Csiván bék* (1656 MonOkm. XXIII, 418)” (KAKUK 1973: 95).

Az ÚESzWeb szerint a „származtatás nagy mértékű gyengéje abban áll, hogy az oszmán szó jelentése a magyarban nem adatható”, és emiatt egy pejoratív jelentésváltozást kell feltételeznünk, ami természetesen nem példa nélküli a nyelvtörténetben. Az ÚESzWeb véleményét azonban figyelmen kívül hagyhatjuk, ha abból indulunk ki, hogy a *zsvány* a magyarba a bűnözők egyféle önnevezéseként került be. Az önnevezések, legyenek ezek népnevek⁴⁰ vagy

³⁹ A *nyalavi* a 18. szójegyzékek adatai szerint 'újonc; a legjobb új zsvány' jelentésű: Novitius, vagy is új tamadás — *Nyalavi* (EgriSzj.I-1), *Nyalavi* — Új Tolvaj (EgriSzj.II), *Nyalavi* — az új zsványok között legjobb zsvány (EgriSzj.III). Az ugyanezekben a szójegyzékekben található *nyalavinylv* 'zsványnyelv' szó ellenben azt valószínűsíti, hogy a *nyalavi* általában 'zsvány, vásári tolvaj' jelentésű volt, emiatt volt erősen pozitív az értékjelentése is. Vö. ezzel: „Nincs Racz Országig olyan híres *Nyalavi*, azaz olyan híres nagy Tolvaj, mint eő” (MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó).

⁴⁰ A népnevek egy jelentős része 'ember' jelentésű szavakból származik. Ez az ősi etnocentrikus szemlélet azt mutatja, hogy az elnevezett közösségekben csak a közjüket tartozókat tekintették embernek. Ugyanezt figyelhetjük meg az orosz bűnözők önnevezésében is, akik a *вор*, *блатной* mellett magukat *человек*-nak, tkp. 'ember'-nek nevezik (FENYVESI 2001: 492–493). Vö. „A *frajer* a nem tolvaj, azaz a nem Ember (így, nagybetűvel)” (SZOLZSENYICIN 2018. 1: 563; vö. SZILÁGYI Á. 1989: 219).

egy csoport tagjainak saját megnevezései, nem szoktak pejoratívak lenni. Ebből egyrészt következik, hogy nem valószínű, hogy a *zshivány* mint önelnevezés a *silány*-ból származzon, de következik az is, hogy a *zshivány* török előzményének (különösen ha feltesszük, hogy a *zshivány* a török tolvajnyelvből került át a magyar zshiványok nyelvébe) pozitív értékjelentése volt. KAKUK ZSUZSA a személynévként használt török *Zshivány*-ok esetében egy 'fiatal, kedves' → 'személynév' jelentésváltozásról ír; ehhez vö. szerbhorvát *adživan* 'kedves, kedvenc' (KAKUK 1973: 95). A 'fiatal, kedves, kedvenc' jelentés tökéletesen megfelel annak, aminek egy bűnözői csoportba tartozást kifejező pozitív értékjelentésű önelnevezésnek meg kell felelnie, hiszen kiemeli a tolvajoknak a nem bűnözőkkel szembeni kiváló tulajdonságait.

Amennyiben a *balek*-ről és a *zshivány*-ról bebizonyosodna, hogy egyszerre kerültek be a magyar nyelvbe (sőt esetleg az is kiderülne, hogy a magyarban meglévő jelentések a régi török argóban is megvoltak), akkor ez a magyar szavak török származását szinte teljesen bizonyossá tenné. Erről azonban nincs szó, a *zshivány* és a *balek* származásának összekapcsolása egyelőre nem több pusztá feltételezésnél.

6.7. Mivel vizsgált szavunk etimológiájában KISS LAJOS 1963-as szófejtése óta tartja magát az a lehetőség, hogy a *balek* **bolgár** közvetítéssel, illetve bolgár jövevényszóként került be a magyar nyelvbe, és ilyen módon története szorosan összefügg a bolgár *балък*-kal, érdemes erre a szálra is kitérnünk.

6.7.1. A bolgár nyelv *балък* szava után nyomozva kerestem meg MIRA KOVACSEVÁT, a Szófiai Ohridi Szent Kelemen Egyetem Angol-Amerikai Tanszékének szlengkutatással is foglalkozó professzorát, hogy etimológiai szótáraink évtizedekkel ezelőttről származó tudását a bolgár nyelvészet és lexikográfia mai ismereteivel szembesíthessem, illetve hogy a *балък* mai bolgár nyelvbeli státusáról, esetleges történeti adatairól tájékozódjak.

Mint megtudtam, a *балък* az online szótárakban egyrészt szleng minősítéssel 'naiv, ostoba ember' jelentésben, másrészt 'hal' jelentésben mint elavult szó szerepel.⁴¹ Ez utóbbi jelentésben MIRA KOVACSEVA szerint se idősebb, se fiatalabb ismerősei nem igazán ismerik. Viszont teljesen kihaltnak sem lehet minősíteni, hiszen — bár sok szótár furcsa módon nem tartalmazza a *балък* 'hal' szót — ugyanezekben a szótárakban szerepel a *балъкчия* 'halász',⁴² miként egyes városokban vannak *Балък пазар* (tkp. halpiac) nevű helyek, amelyek valóban

⁴¹ Vö. még a Bolgár Nemzeti Korpuszban (Български национален корпус) található adatokkal: <http://search.dcl.bas.bg/>. A bolgár idegen szavak szótárában a *балък* 'hal' jelentésben nyelvjárási, 'naiv ember' jelentésben pedig köznyelvi, lekicsinylő minősítéssel található meg (GABEROV–SZTEFANOVA 2002: 80).

⁴² МЛАДЕНОВ, СТЕФАН, *Български тълковен речник*. София, 1951; *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата на XIX и XX в.* София, 1974; *Речник на българския език. Том 1*. София, 1977; *Речник на чуждите думи в българския език*. София, Наука и изкуство, 2000.

halpiacként működnek. A *балъкчия* és *Балък пазар* alapján egy bolgár anyanyelvű beszélő számára elég nyilvánvaló, hogy a *балък* 'hal'-at jelent.

Az elavult 'hal' jelentés mellett azonban általánosan ismert a *балък* 'ostoba, buta' értelemben. A *балък* ugyanis ebben a jelentésében nem tolvajnyelvi, de még csak nem is szlengszó, hanem jó ideje a bizalmas köznyelv széles körben használt kifejezése, még akkor is, ha a nyomtatott szótárakban (bár ezekben mindig szlengnek minősítve)⁴³ csak 2000 után tűnik fel (leszámítva egy-két tolvaj- vagy diáknyelvről szóló munkát).

MIRA KOVACSEVA számos tanulmány és szótár áttanulmányozása után a következő következtetésekre jutott.

A *балък* 'hal' a bolgár nyelvterületen az oszmán-törökök balkáni betelepülése óta használatos, de mivel nem kiszorította az anyanyelvi *риба* 'hal' szót, hanem vele párhuzamosan élt, nem annyira kölcsönszóként, inkább a széles körben elterjedt, évszázadokon át tartó kétnyelvűség bizonyítékaként kell rá tekintenünk. Mint MAKSZIM SZTAMENOV (2014) is említi, az oszmán uralom 1878-as megszűnése után a bolgár nyelvet tudatosan igyekeztek megtisztítani az olyan török eredetű szavaktól, mint amilyen a *балък* 'hal' is. A *балък* 'könnyen becsapható, naiv' jelentésben azonban nem tűnt el, hanem egyre szélesebb körben elterjedt. Azt, hogy a szó ezzel a metaforikus jelentésével megmaradt, olyan kifejezések is támogatták, mint *хващам се на въдищата* 'hagyni, hogy becsapjanak vagy megtévesszenek' (tkp. bekapni a csalit) vagy *голям лапнишаран съм* 'bolondnak lenni' (tkp. bámuló pontynak lenni).

MIRA KOVACSEVA a más nyelvekben is megfigyelhető 'hal' → 'balek' metaforák alapján (lásd a 444–446. oldalon) úgy véli, hogy a *балък* szó 'könnyen becsapható, naiv' jelentése spontán módon, különböző időpontokban, különböző bolgár beszédközösségek bolgár nyelvében keletkezett, és nem a törökből került a bolgárba, azaz nem egy a törökből észak felé történő elterjedésről van szó. A bolgár nyelvben tucatnyi török eredetű szó szolgál az ember erősen negatív, becsmérő megnevezésére.⁴⁴ A *балък* nagyon jól illeszkedik ebbe a sorba.

⁴³ *Речник на българския език*. София, Академично издателство „Марин Дринов“—ЕТ Емас, 2001; АРМЯНОВ, ГЕОРГИ, *Речник на българския жаргон*. София, Фигура, 2001; БОЯДЖИЕВ, ГОДОР és мтаи, *Идеографски диалектен речник на българския език. Том 1*. Български бестселър, 2012.

A *балък* szlengnek minősítése kissé érthetetlen MIRA KOVACSEVA szerint, hiszen más török eredetű szinonimái, jóllehet sokkal durvábbak és sértőbbek, köznyelvinek vannak jelölve. Annyit azonban a *балък* szlengszóként való besorolása mindenképpen elárul, hogy nem szűkebb körben (például nyelvjárási szinten) használt, hanem országos elterjedtségű szónak tekintik a szótárak készítői.

⁴⁴ A *балък* 'hal' jelentésben való visszaszorulása pontosan megegyezik azzal a folyamattal, amiről MAKSZIM SZTAMENOV ír CONEV bolgár nyelvtörténetére hivatkozva, miszerint a 20. század eleje óta a török kölcsönszavak átvitt értelmű pejoratív használatukban (különösen az emberek becsmérő megnevezéseként) reaktíválódtak a bolgár nyelvben, míg eredeti jelentésükben teljesen asszimilálódtak vagy elavultak (SZTAMENOV 2014: 117, 122).

Azt, hogy a *балък*-ot nagy gyakorisága ellenére miért nem tartalmazták a különböző szótárak, több tényezőre vezethető vissza. Ilyen ok lehet, hogy (1) az első bolgár szótár csak 1895-ben jelent meg, nem sokkal a török uralom alóli felszabadulás után, amikor a nemzeti törekvésekben a purizmus volt a meghatározó nyelvi ideológia. (2) Az is ok lehet, hogy a *балък* 'naiv személy' a beszélt nyelvben volt használatos, a 20. századi bolgár szótárak viszont lényegében kizárólag írott példákon alapultak. (3) A *балък* majd csak az 1990-es demokratikus változások után tűnt fel a sajtóban egy sor más török szóval együtt bizonyos újszerű stilisztikai hatások elérése érdekében; korábban ezeket a szavakat nem engedték írásban megjeleníteni.

Határozott véleménye MIRA KOVACSEVÁNAK, hogy a *балък* 'naiv, ostoba ember' szó nem az argóból származik. A *балък* mai használata a bolgár nyelvben egyáltalán nem utal tolvajnyelvi eredetre, nem durva szó, szinte szeretettel is lehet használni, együttérzést mutatóval valakivel, akit becsaptak. Amennyiben a bolgárból került a magyarba a *balek*, akkor sem valószínű, hogy a tolvajok közvetítették, hiszen bizonyára több bolgár árus járt Magyarországon az idők folyamán, mint bűnöző. Az oszmán birodalomból kivándorló bolgároknak a Dunától északra történt letelepedése közismert tény (NJAGULOV 2009, KARABENCHEVA 2009), annak megítélése viszont, hogy a kis számú bolgár telepés és a magyarok közötti kulturális érintkezés intenzitása elérte-e azt a szintet, hogy a magyarba bolgár jövevényszavak kerülhessenek, rendkívül nehéz. „Két bolgár történész, Veszelin Trajkov és Nikolaj Zsecsev becslései adatai szerint a 14–19. század között Havasalföldre, Moldvába és Erdélybe költözött bolgár eredetű lakosság száma, beleértve Besszarábiát és a Bánságot, megközelíti a 800–900 ezer főt” (NJAGULOV 2009: 41), viszont az is tény, hogy az egymást követő bolgár betelepülések többsége nem a magyar ajkú területekre történt. Igaz ez a Bánátban a 18. században letelepülőkre is (VUKOV RAFFAI 2022: 343–344, NJAGULOV 2009: 43), akik a *balek* átadása kapcsán a leginkább szóba jöhetnek.

6.7.2. Átérve a *balek* szó bolgár kapcsolatának magyar nyelvészetbeli kérdésére, tudjuk, hogy ezt DÉCSY GYULA vetette fel a bolgár nyelv magyar jövevényszavainak vizsgálata során. DÉCSY úgy gondolta, nem lehet véletlen, hogy a *балък* jelentése, stilisztikai értéke és társadalmi használati köre teljesen megegyezik a magyar *balek*-ével. Ezt azzal magyarázta, hogy a *балък* magyar jövevényszó a bolgárban, és azok által a diákok által került Bulgáriába, akik a második világháború vége előtti évtizedekben nagy számban tanultak a budapesti egyetemeken. A török eredeztetés ellen azt hozta fel, hogy a *балък* a bolgár nyelvben az elmúlt évtizedek során jelent meg akkor, amikor a töröknek a bolgárra gyakorolt hatása már csekély volt (DÉCSY 1959: 30).

DÉCSY elképzelését nem sokkal később KOSZTOV bolgár nyelvész cáfolta recenziójában. KOSZTOV szerint a töröknek a bolgár nyelvjárások és az argó szókincsére gyakorolt hatása változatlanul nagyon erős, ráadásul a *балък* nem a diák-

nyelvben, hanem BOIL IRNIK és KORMIS 1928-as „Апашки език”⁴⁵ című könyvecskéjének tanúsága szerint a tolvajnyelvben fordul elő először, jelentése pedig ’rablásra kiszemelt ember, áldozat’. KOSZTOV a *балък*-hoz kapcsolja még a *балъкчийница* ’titkos játékbárlang vagy más hely, ahol a naiv embereket kifosztják’ szót is, amelyet a török *balıkcı* ’halász’-ből származó bolgár *баликчия* ’ua.’ szóból képezték. Ezen adatok fényében KOSZTOV helytelennek tartja DÉCSY véleményét, miszerint a *балък* nem származhatott a törökből (KOSZTOV 1961: 142).⁴⁶

Mindezek alapján KISS LAJOS úgy ítéli meg, hogy „K. KOSTOV szilárdan megalapozott véleménye a bolgár *балък* török eredetéről teljesen meggyőző, és megkönnyíti a magyar *balek* származásának megfejtését is. Aligha lehet ugyanis kételkedni abban, hogy a bolgár és magyar szó egymással összefügg és közös forrásra vezethető vissza. A *balek* a XVIII. század közepe táján vagy még korábban honosodhatott meg a zsvánnyelvben.” (KISS L. 1963: 177).

KISS LAJOS határozott kijelentése meggyőzte ugyan etimológiai szótáraink szócikkíróit, valójában azonban semmivel sem vitt közelebb a megoldáshoz, legfeljebb annyival módosította a szófejtéseket, hogy a török *balık* etimon és a magyar *balek* közé egy esetleges bolgár átadást is beiktatott. Ezzel az „esetleg bolgár jövevénytörzs” (ÚESzWeb) minősítéssel azonban egy újabb megválaszolatlan kérdés is keletkezett: hol és mikor érintkezett a magyar (tolvaj)nyelv a bolgárral a 18. században vagy némiképpen előtte? A jelzett időben, az 1700-as évek táján a bolgár–magyar érintkezés valószínűleg meglehetősen szűk körű volt.

Összességében úgy látom, hogy a *balek*-nak sem a török, sem a bolgár jövevénytörzsként való felfogása nem magyarázza meg a magyarban legkésőbb 1775-ben felbukkanó szavunk eredetét, ezért célszerűbbnek gondolom a *balek*-ot nem biztosan „Oszmán-török, esetleg bolgár jövevénytörzs”-nak tekinteni (ÚESzWeb), sőt, még azt sem mondanám, hogy „Valószínűleg oszmán-török eredetű, esetleg valamelyik más balkáni nyelv közvetítésével” (TESz. 1: 228). Sokkal pontosabban fogalmazza meg jelenlegi tudásunkat az EtSz. minősítése: „Eredete nincs tisztázva” (EtSz. 1: 254).

6.8. E tisztázatlan eredetlehetőségek sorát egy eddig sehol sem említett, ám talán valószínűbb magyarázattal szeretném írásom végén szaporítani.

Feltűnik a szakirodalomban a *balek* szó esetleges *cseh* kapcsolata is. SULÁN BÉLA a közép-európai argók szókincséről készített tanulmányában arról ír, hogy a cseh *balık* ~ *balda* ’paraszt (pejoratív értelemben), vidéki’⁴⁷ ~ *baldoun* ’bo-

⁴⁵ *Апашки език*, tkr. apacsnyelv. Az *apacs* efféle ’alvilági suhanc, városi vagány, jassz’ jelentése ismeretes a magyarban is [< francia *apache* ’ua.’]. A könyvben a „*балъкъ*, *човѣкъ* *определенъ* за *ограбване*, *човѣкъ*-жертва” a 4. oldalon található.

⁴⁶ A bolgár nyelv török jövevénytörzsait feldolgozó monografikus szótár szintén számon tartja a ’bolond, naiv ember’ jelentésű *балък*-ot, melynek török *balık* megfelelőjénél mind a ’hal’, mind a ’naiv ember’ jelentés szerepel (GRANNES és mtsai 2002: 22).

⁴⁷ HRADSKÝ Magyar–cseh szótára szerint a cseh *balık* jelent „balek”-ot is (HRADSKÝ 1989: 105).

lond’ szavak olyan alakváltozatok, melyeknek alapja „magyar eredetű, mégpedig a magyar vulgáris *balek* ’együgyű’ átvétele. Ezzel a cseh tolvajnyelvi ’paraszt’ jelentés összefüggésbe hozható, és ebből mind a két cseh alakváltozat könnyen megmagyarázható: a magyarból átvett *balek* szót a cseh *-ek* kicsinyítő képzővel való alakulatnak fogták fel a csehben, és úgy torzították, hogy a vélt képzőt egy ritkábban előforduló kicsinyítő képzővel helyettesítették”, tehát a szó *balik* alakváltozata a cseh *-ik* deminutív [!] képzővel alakult (SULÁN 1961: 72).⁴⁸ Ezt a magyarázatot KISS LAJOS nem tartja meggyőzőnek, szerinte a cseh vulgáris *balik* ’faragatlan, modortalan ember, mucsai’ „ugyanis a cseh köznyelvi *balik* ’csomag, göngyöleg, bála’ jelentésváltozatának is felfogható (így: Příruční slovník jazyka českého I, 71)” (KISS L. 1963: 177). Ezen a véleményen van a TESz. is, amely szerint „Azok a megfejtési kísérletek, amelyek [...] a cseh *baloun* ’tagbaszakadt tökfilkó’ szóval vetik össze [a *balek*-ot], tévesek” (TESz. 1: 228).⁴⁹

A két *balik* szót is számon tartó cseh történeti argó és börtönszleng szótárában sem vetődik fel ezek magyar eredete. VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ a ’paraszt’ jelentésű *balik*¹-ot (amelynek egyébként nőnemű változata is van: *balice* ’parasztasszony’) a *balda* ’paraszt’ argókifejezésből (< orosz *багда* ’ostoba, bolond’) magyarázza, a *balik*² ’börtön’-t pedig a cseh köznyelvi *balik* ’bála’ (< német *Ballen* ’ua.’) szóból származtatja (VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ 1993: 26–27).

Adódik viszont a kérdés, hogy ha a magyar *balek* (*balik*) > cseh *balik* kölcsönzés elvetendő is, vajon nem számolhatunk-e egy fordított irányú, cseh (esetleg szlovák) > magyar átvétellel? Ezt a lehetőséget tudtommal még senki sem mérlegelte, jóllehet jelenlegi ismereteink alapján egyáltalán nem tűnik képtelenségnek, hogy a csehből (esetleg a szlovákból),⁵⁰ pontosabban ezen nyelvek argójából került volna be a szó a 18. századi magyar zsványok nyelvébe.

Azt mindenesetre tudjuk, hogy az 1770-es évek vásári tolvajainak lehettek, sőt bizonyos voltak felvidéki kapcsolataik, hiszen megfordultak olyan vidéken,

⁴⁸ A cseh *-ek* képzőnek az *-ik* diminutív képzőre való cserélése természetesen fel se vetődött volna, ha SULÁN BÉLA a *balek* korábbi *balik* alakját tekintette volna átadó formának.

⁴⁹ Másképp gondolják ezt a cseh etimológiai szótárak: mind MACHEK (egyébként épp SULÁN-ra hivatkozva), mind REJZEK (MACHEK-ra hivatkozva) felveti az ’ostoba, esetlen viselkedésű ember’ jelentésű cseh *balik* szó magyar *balek*-ból való származásának lehetőségét (MACHEK 1971: 43–44, REJZEK 2007).

⁵⁰ Ismereteim szerint — és ebben megerősített JIŘÍ PILARSKÝ levelében írott véleménye is — a ’modortalan, paraszt, bunkó’ jelentésű *balik* a szlovák köznyelvben nincs meg, a szótárakban sem szerepel. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a cseh és szlovák nyelv kölcsönös és erős interferenciájának hatására a szlovákok egy része a cseh szónak ezt a jelentését ne ismerné, értené; még az is könnyen elképzelhető, hogy használja is. Az igazi kérdés valójában nem ez, hanem az, hogy abban a 18–19. századi cseh vagy szlovák tolvajnyelvben, amellyel a magyar zsványok találkozhattak, vajon élt-e a *balik* szó.

ahol a szlovák vagy a cseh tolvajnyelvvel találkozhattak. Bűncselekményeik legészakibb ismert helyszínei — legalábbis amelyekről az ellenük folytatott perek irataiból tudunk — Verbó, Rozsnyó és Kassa voltak, de ismerünk olyan valómást is, mely szerint a zsványok „Horváth, Erdély és Lengyel, s több országok[an] is”⁵¹ jártak. Ennek fényében egyáltalán nem meglepő, hogy legkorábbi tolvajnyelvi glosszáriumaink több szlovák vagy cseh eredetű szót is tartalmaznak. Ilyen a *veternyek* ’köpönyeg’ (< szlov. *veterník*), a *kasznya* ’szoknya’ (< szlov., cseh *kasaňa, kasna*), a *komnyik* ’orgazda’ (< cseh *kominík*) és a *szlepicska* ’katoná’ (< cseh *slepička*) (GREGOR 1972: 167–169).⁵² E szavak között ráadásul kettő is akad, amelyek a *balik* > *balék, balek* esetében látható utolsó szótagi magánhangzó-változásra emlékeztet: egyik a szlovák *veterník*-ből alakult *veternyek*, a másik a *komnyik*, amelynek 1777-ből ismerjük *komnyék* alakját is: „van nekünk itten egy *Komnyékunk*”.⁵³

A cseh *balik* ’paraszt’-ből való származtatásnak kronológiai akadályai sincsenek, sőt, míg más etimológiák esetében jobbra csak 20. századi adatokat tudunk felmutatni az átadónak gondolt nyelvekből, a *balik*-ről tudjuk, hogy a cseh argó egyik legrégebb szava, már PUCHMAYER 1821-es szójegyzékében is szerepel: „*Baljk*, der Bauer”, ’paraszt’, „*Balice*, die Bäuerinn”, ’parasztasszony’ (PUCHMAYER 1821: 81, későbbi közreadásban ZIBRT 1902: 172), és a későbbiekben is ismert volt a cseh tolvajnyelvben (JUDA 1902: 140, BREDLER 1914: 32, RIPPL 1926: 16, OBERPFALCER 1935: 193, 208), ma pedig a bizalmas köznyelv szintjén él (vö. *balik* ’esetlen, modortalan ember; mucsai’: DOBOSSY 1960: 21).

Amennyiben elfogadjuk, hogy a magyar zsvány nyelv és a cseh/szlovák tolvaj nyelv a 18. században már érintkezett (márpedig ennek semmilyen elvi akadály nem látszik), akkor — mivel sem hangtani, sem jelentéstani problémák nem vetődnek fel — bátran származtathatjuk a cseh (esetleg a szlovák) tolvajnyelvből a magyar *balik* ~ *balik* > *balék* ~ *balek* szót.⁵⁴

Ez azonban — még ha magam ugyan hajlok is rá, hogy a cseh eredetet tegyem az első helyre a lehetséges magyarázatok között — egyelőre pusztán csak egyike a *balek* kapcsán felvetődött és megerősítésre vagy elvetésre váró etimológiai ötleteknek.⁵⁵

⁵¹ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó.

⁵² GREGOR cikkében számos további szlovák és cseh eredetű tolvajnyelvi szót találunk.

⁵³ MNL NML IV. 13., 12. doboz, Fasc. XLV., 36/1777. iratsomó.

⁵⁴ A szlovák diáknyelvi *balek* ’újdonsült diák, gölya’ szóról lásd a 10. lábjegyzetben írottakat!

⁵⁵ Cikkem anyagának összegyűjtésében, a nehezen hozzáférhető adatok megküldésében, az általam nem beszélt nyelvek anyagában való eligazodásban nagyon sokaktól kértem és kaptam segítséget. Önzetlen fáradságát itt szeretném megköszönni Mira Kovacsevának, Szeverina Georgijevának, Kis Annának, Kis Bálintnak, Andrej Kubičeknek, Kundrák Barbarának, Lanstváky Istvánnak, Corinna Leschbernek, Maria Petrounak, Jirí Pilarskynak, Rágyanszki Györgynek, Marek Stachowskinak, Szilágyi N. Sándornak, Tölgyesi Tamásnak, Vukov Raffai Évának, Gülден Sağol Yükksekayának, Marcin Zgiepnak és Pavol Žigonak.

Rövidítések

- BöszSzj.I = I. Böszörményi szójegyzék (szövegkiadása: KIS 2020b: 205–208)
BöszSzj.II-1 = II-1. Böszörményi szójegyzék (szövegkiadása: KIS 2020b: 213–215)
BöszSzj.II-2 = II-2. Böszörményi szójegyzék (szövegkiadása: KIS 2020b: 218–220)
EgriSzj.I-1 = I-1. Egri szójegyzék (szövegkiadása: KIS 2020a: 282–285)
EgriSzj.I-2 = I-2. Egri szójegyzék (szövegkiadása: SCHRAM 1962)
EgriSzj.I-3 = I-3. Egri szójegyzék (szövegkiadása: KIS 2020a: 282–285)
EgriSzj.II = II. Egri szójegyzék (szövegkiadása: HEINLEIN 1908)
EgriSzj.III = III. Egri szójegyzék (szövegkiadása: KIS 2021a: 134–135)
MiskSzj. = Miskolci szójegyzék (szövegkiadása: TÖRÖK 1957)
MNL HBML HbFl = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Hajdú-
böszörményi Fióklevéltára
MNL HML = Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára
MNL NML = Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára

Irodalom

- AKTUNÇ, HULKİ 1998. *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü. (Tanıklarıyla)*. İstanbul, Kasım.
Második kiadása: AKTUNÇ, HULKİ 2000. *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü. (Tanıklar-
rıyla)*. İstanbul, Yayı Kredi Yayınları.
- Állr. = [Név nélkül], *A tolvajnyelv szótára*. Melléklet az „Államrendőrség” 44-ik rend-
kivüli számához. Budapest, A Budapesti Államrendőrség Főkapitányságának Bűn-
ügyi Osztálya, 1911.
- ANDRÁS T. LÁSZLÓ–KÖVECSES ZOLTÁN 1991. *Angol–magyar szlengszótár. English–
Hungarian Dictionary of Slang*. Budapest, Maccenas.
- ANDRIĆ 1976 = АНДРИЋ, ДРАГЛОСЛАВ, *Двосмерни речник српског жаргона и жарго-
ну сродних речи и израза*. Београд, Београдски издавачко-графички завод, 1976.
- ANGELOV, ANGEL G. 2014. Bulgarian Sociolects. In: GUTSCHMIDT, KARL–KEMPGEN,
SEBASTIAN–BERGER, TILMAN–KOSTA, PETER szerk., *Die slavischen Sprachen. Ein
internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erfor-
schung*. 2. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 32.2.
Berlin–Munich–Boston, De Gruyter Mouton. 2186–2201.
- A szerkesztőség 1915. A magyar tolvajnyelv legelső gyűjteménye. *Magyar Nyelvőr* 44: 140.
- Balassa = BALASSA JÓZSEF, *A magyar nyelv szótára 1–2*. Budapest, Grill Károly Könyv-
kiadóvállalata, 1940.
- BalekTud. = [Név nélkül], *Egy balek tudnivalói*. Írták: Az Isteni Fényben Tündöklő Di-
cső Firmák. Sopron, 2008.
- BÁRCZI GÉZA 1932. *A „pesti nyelv”*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai
29. Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1942. Jegyzetek a budapesti népnyelvről. *Magyar Népnyelv* 4: 71–89.

- BEALE, PAUL szerk. 1992. *A Concise Dictionary of Slang and Unconventional English*. From *A Dictionary of Slang and Unconventional English* by ERIC PARTRIDGE. London, Routledge.
- BENŐ ATTILA szerk. 2009. *Román–magyar kulturális szótár*. Sepsiszentgyörgy, Anyanyelvőpolók Erdélyi Szövetsége.
- BERKES KÁLMÁN 1888. *A tolvaj élet ismertetése*. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda.
- BOIL–KORMIS 1928 = *Апашикия езикъ. (Апашико-български речникъ за Балканитъ и категориитъ крадци)*. Отъ БОИЛЬ ИРНИКЪ и КОРМИШЪ. Криминално-психологична библиотека 1. Н. н., é. н. [KISS LAJOSnál a következő címeírással szerepel: „БОИЛ ИРНИК И КОРМИШ [= СТАНИМИР СПАСОВ–ВЪЛКО ТРЕНДАФИЛОВ], *Апашикия език. Апашико-български речникъ за Балканите и категориите крадци*. [София,? 1928.]” (KISS L. 1963: 176).]
- BpTolvny. = [Név nélkül], Budapesti tolvajnyelv. *Rendészeti Közlöny 1/10* (1878. december 4.): 76–77.
- BpVol. = [Név nélkül], A budapesti volapük. *Esti Ujság 6/133* (1901. június 13.): 3.
- BREDLER, FRANTIŠEK 1914. *Slovník české hantýrky. (Tajné řeči zlodějské)*. Železný Brod, Ferd. Krompe.
- Clave 2006 = MALDONADO GONZÁLEZ, CONCEPCIÓN szerk., *Clave. (Diccionario de uso del español actual)*. Nyolcadik, bővített és átdolgozott kiadás. Madrid, SM, 2006.
- DÉCHARNÉ, MAX 2000. *Straight from the Fridge, Dade. (A Dictionary of Hipster Slang)*. Harpenden, No Exit Press.
- DÉCSY, GYULA 1959. *Die ungarischen Lehnwörter der bulgarischen Sprache*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- DEX-S. = COTEANU, ION–DĂNĂILĂ, ION–TIUGAN, NICOLETA főszerk., *Supliment la Dicționarul explicativ al limbii române*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1988.
- DOBOS KÁROLY 1898. *A magyar diáknyelv és szótára*. Budapest, Franklin-Társulat.
- DOBOSSY LÁSZLÓ 1960. *Cseh–magyar szótár 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DUGONICS ANDRÁS 1794. *Jeles történetek. Mellyeket a’ magyar játék-színre alkalmaztatott Dugonics András királyi oktató. Első könyv*. Pesten, Fűskúti Landerer Mihály költségével és bőtüivel.
- ÉKsz. = JUHÁSZ JÓZSEF–SZÓKE ISTVÁN–O. NAGY GÁBOR–KOVALOVSKY MIKLÓS szerk., *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.
- ÉKsz.² = PUSZTAI FERENC főszerk., *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
- ERSOYLU, HALİL 2004. *Türk Argosu. (Üzerinde incelemeler)*. İstanbul, L & M Yayınları.
- ERSOYLU, HALİL 2016. *Türk Argosunda Genel Dilin. (Hayvan Adlarından Yararlanılma)*. In: GÜRSOY NASKALİ, EMİNE–SAĞOL YÜKSEKKAYA, GÜLDEN szerk., *Argo*. İstanbul, Ka Kitap. 371–398.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS, *Magyar etymológiai szótár 1–2*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1914–1930.

- EWUng. = BENKŐ LORÁND főszerk., *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–3*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–1997.
- FENYVESI ISTVÁN 2001. *Orosz–magyar és magyar–orosz szlengszótár. Русско–венгерский и венгерско–русский словарь сленга*. Budapest, Syca Kiadó.
- FROJIMOVICS KINGA–KOMORÓCZY GÉZA–PUSZTAI VIKTÓRIA–STRBIK ANDREA 1994. *A zsidó Budapest. (Emlékek, szertartások, történelem)*. Budapest, Városháza–MTA Judaisztikai Kutatócsoport.
- FROJIMOVICS, KINGA–KOMORÓCZY, GÉZA–PUSZTAI, VIKTÓRIA–STRBIK, ANDREA 1999. *Jewish Budapest. (Monuments, Rites, History)*. Budapest, CEU Press.
- GABEROV–SZTEFANOVA 2002. = ГАБЕРОВ, ИВАН–СТЕФАНОВА, ДИАНА, *Речник на чуждите думи в българския език с приложения*. Ötödik, átdolgozott és bővített kiadás. Велико Търново, Gaberoff, 2002.
- GERZIĆ, BORIVOJ 2012. *Rečnik srpskog žargona (i žargonu srodnih reči i izraza)*. Beograd, SA.
- GERZIĆ, BORIVOJ–GERZIĆ, NATAŠA 2002. *Rečnik savremenog beogradskog žargona*. Második, javított és bővített kiadás. Beograd, Istar.
- GRANNES, ALF–HAUGE, KJETIL RÅ–SÜLEYMANOĞLU, HAYRIYE 2002. *A Dictionary of Turkisms in Bulgarian*. Oslo, Novus Forlag–The Institute for Comparative Research in Human Culture.
- GREEN, JONATHON 1984. *The Dictionary of Contemporary Slang*. London, Pan Books.
- GREEN, JONATHON 2000. *Cassell's Dictionary of Slang*. London, Cassell & co.
- GROSE, FRANCIS 1963. *A Classical Dictionary of the Vulgar Tongue*. New York, Barnes & Noble.
- GREGOR FERENC 1972. Észrevételek a magyar tolvajnyelv néhány szlovák eredetű szaváról. *Magyar Nyelv* 68: 160–169.
- HAJDÚ MIHÁLY 1968. A százéves békécsabai zsargonszótár. *Békési Élet* 3/1: 101–104.
- HALİT, MEHMET 1934. *İstanbul argosu ve halk tabirleri*. İstanbul, Burhaneddin Matbaası.
- HEINLEIN ISTVÁN 1908. Egri tolvajnyelv a XIX-dik század elejéről. *Magyar Nyelv* 4: 268–269.
- HINRICHS, UWE 2014. Soziolekte (serbisch/kroatisch/bosnisch). In: GUTSCHMIDT, KARL–KEMPGEN, SEBASTIAN–BERGER, TILMAN–KOSTA, PETER szerk., *Die slavischen Sprachen. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung*. 2. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 32.2. Berlin–Munich–Boston, De Gruyter Mouton. 2171–2185.
- HOFFMANN, OTTÓ–KIS, TAMÁS 2009. Wörterverzeichnis der Diebessprache aus Pinkafeld (Ungarn). In: EFING, CHRISTIAN–LESCHBER, CORINNA szerk., *Geheimsprachen in Mittel- und Südosteuropa*. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, Peter Lang. 103–126.
- HRADSKÝ, LADISLAV 1989. *Magyar–cseh szótár 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- IMAMI, PETRIT 2003. *Beogradski frajerski rečnik*. Második, átdolgozott és bővített kiadás. Beograd, NNK International.
- IMPLÓM JÓZSEF 1957. Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. *Magyar Nyelv* 53: 270–272.

- JAGIĆ, VATROSLAV 1895. *Die Geheimsprachen bei den Slaven 1. (Bibliographie des Gegenstandes und die slavischen Bestandtheile der Geheimsprachen)*. Sitzungsberichte der Kais.[erlichen] Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-Historische Classe. 133. Wien, In Commission bei F. Tempsky Buchhändler der Kais. Akademie der Wissenschaften.
- JENŐ SÁNDOR–VETŐ IMRE 1900. *A magyar tolvajnyelv és szótára*. Budapest, A szerzők sajátja.
- JUDA, KAREL 1902. Tajná řeč („hantýrka“) zlodějův a šibalů. *Český lid 11*: 139–143.
- KABDEBÓ OSZKÁR 1917. *Pesti jassz-szótár*. Mezőtúr, Török Ignác könyvkiadóvállalata.
- KAHANE, HENRY–KAHANE, RENEE–TIETZE, ANDREAS 1958. *The Lingua Franca in the Levant. (Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin)*. Urbana, University of Illinois Press.
- KAKUK, SUZANNE 1973. *Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. (Les éléments osmanlis de la langue hongroise)*. Bibliotheca Orientalis Hungarica 19. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÁLNAY GYULA–BENKES JÁNOS 1926. *A tolvajnyelv szótára*. Nagykanizsa.
- KARABENCHEVA, KATERINA 2009. A bolgár kisebbség története. In: JAKAB ALBERT ZSOLT–PETI LEHEL szerk., *Folyamatok és léhelyzetek — kisebbségek Romániában*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion. 53–99.
- KARDOS ALBERT 1940. Ábrahámától ábrándig. *Magyar Nyelvőr 69*: 52–54.
- KARINTHY FERENC 1947. *Olasz jövevényszavaink*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 73. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- KEPES FERENC 1945. A tolvajnyelv. In: KEPES FERENC szerk., *Amit a detektívnek tudnia kell*. Budapest, Hungária Nyomda. 192–195.
- KICSI SÁNDOR ANDRÁS 2011. Akiknél a frájer már köznyelvi. (Román–magyar kulturális szótár). *Holmi 23/9* (2011. szeptember): 1196–1198.
- KIRÁLY GYÖRGY 1916. Balek. *Magyar Nyelv 12*: 351.
- KIS TAMÁS 1991. *Gulyáságyú és soppakanuuna*. *Folia Uralica Debreceniensia 2*: 87–95.
- KIS TAMÁS 1997. Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. In: KIS TAMÁS szerk., *A szleng kutatás útjai és lehetőségei*. Szlengkutatás 1. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 237–296.
- KIS TAMÁS 2001. Német tolvajnyelvi szójegyzék a 18. századból. *Folia Uralica Debreceniensia 8*: 251–262.
- KIS TAMÁS 2013. A megbélyegzett szleng. In: KONTRA MIKLÓS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. (Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia — Szeged, 2012. augusztus 30.–szeptember 1. — előadásai-ból)*. Budapest, Gondolat Kiadó. 237–252.
- KIS TAMÁS 2015. *Sittesduma. (Magyar börtönszlengszótár)*. Szlengkutatás 9. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KIS TAMÁS 2020a. Két újabb 18. századi zsványnyelvi szójegyzék Egerből. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica 24/1*: 274–286.

- KIS TAMÁS 2020b. Böszörményi zsványnyelvi szójegyzékek. *Magyar Nyelvjárások* 58: 193–226.
- KIS TAMÁS 2021a. A III. Egri szójegyzék és a 18. századi magyar zsványnyelvi glosszárriumok kapcsolatai. *Magyar Nyelvjárások* 59: 127–146.
- KIS TAMÁS 2021b. A zsványok és a zsványnyelv a büntetőperes iratokban. *Magyar Nyelvjárások* 59: 147–172.
- KIS TAMÁS 2022. Tolvajnyelvi adatok 1847-ből. *Magyar Nyelvjárások* 60: 73–88.
- KISS KÁROLY 1963. *A mai magyar tolvajnyelv*. Budapest, BM Tanulmányi és Módszertani Osztály.
- KISS LAJOS 1963. Etimológiai és szótörténeti jegyzetek. In: PAIS DEZSŐ–BENKŐ LORÁND szerk., *Szótörténeti és szófejtő tanulmányok*. Nyelvtudományi Értekezések 38. Budapest, Akadémiai Kiadó. 175–187.
- KOSZTOV 1961 = KOSTOV, K., Zur ungarisch-slavischen Lehnwortkunde. *Zeitschrift für Slawistik* 6/1: 139–145.
- KOVÁCS ÁKOS–SZTRÉS ERZSÉBET 1994. *Az orosz tolvajvilág és művészete*. Budapest, Pesti Szalon Könyvkiadó.
- KÖRÖSI SÁNDOR 1914. Olasz széljegyzetek. *Magyar Nyelvőr* 43: 18–20.
- KÖRÖSI SÁNDOR 1918. Az Etimológiai szótárhoz. *Magyar Nyelvőr* 47: 226–228.
- KÚNOS IGNÁC 1905. *Oszmán-török nyelvkönyv. (Nyelvtan, szótár, olvasmányok)*. Budapest, A Keleti Kereskedelmi Akadémia kiadása.
- LAUT, JENS PETER 2005. Zur sexuellen Lexik des Türkeitürkischen. *Studia Etymologica Cracoviensia* 10: 69–122.
- LEEUVEN-TURNOVCOVÁ, JIŘINA VAN 1993. *Historisches Argot und neuer Gefängnis-slang in Böhmen. Teil I: Wörterbuch*. Berlin, Harrassowitz Verlag.
- LEEUVEN-TURNOVCOVÁ, JIŘINA VAN 1995. Binäre Modelle im Argot und Slang. In: *Sborník přednášek z V. konference o slangu a argotu v Plzni 7.–9. února 1995*. Plzeň, Pedagogická fakulta ZČU v Plzni. 134–141.
- LEEUVEN-TURNOVCOVÁ, JIŘINA VAN 2002. A vándorló, illetve elzárt peremcsoportok nyelvi közösségvállalásának kérdéséről. In: VÁRNAI JUDIT SZILVIA–KIS TAMÁS szerk., *A szlengkutatás 111 éve*. Szlengkutatás 4. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 335–360.
- LIHACSOV, DMITRIJ 2002. A tolvajbeszéd ősi primitivizmusának vonásai. In: VÁRNAI JUDIT SZILVIA–KIS TAMÁS szerk., *A szlengkutatás 111 éve*. Szlengkutatás 4. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 27–80.
- LOKOTSCH, KARL 1927. *Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs*. Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- MACHEK, VÁCLAV 1971. *Etymologický slovník jazyka českého*. Harmadik, változatlan, kiadás. Praha, Academia.
- MARIÁNOVICS MILÁN 1917. A szófejtő szótárhoz. (Az a, b, c betűkhöz). *Magyar Nyelvőr* 46: 18–26.

- MIKHAĬLOV, MIKHAĬL 1930. *Matériaux sur l'argot et les locutions populaires turc-ottomans*. Leipzig, Verlag von Eduard Pfeiffer.
- MOKIENKO, VALERIJ M.–WALTER, HARRY 2014. Soziolekte in der Slavia (Überblick). In: GUTSCHMIDT, KARL–KEMPGEN, SEBASTIAN–BERGER, TILMAN–KOSTA, PETER szerk., *Die slavischen Sprachen. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung*. 2. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 32.2. Berlin–Munich–Boston, De Gruyter Mouton. 2145–2170.
- MORTON, JAMES 1989. *Lowspeak. (A Dictionary of Criminal and Sexual Slang)*. London, Angus & Robertson Publishers.
- NIJAGULOV, BLAGOVEST 2009. A bolgár kisebbség múltja és jelene. In: JAKAB ALBERT ZSOLT–PETI LEHEL szerk., *Folyamatok és léhelyzetek — kisebbségek Romániában*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion. 41–51.
- Nszt. = ITTÉZS NÓRA főszerk., *A magyar nyelv nagyszótára 1–(8)*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet–Nyelvtudományi Kutatóközpont, 2006–(2021).
- OBERPFALCER, FR.[ANTIŠEK] 1935. Z minulosti českého argotu. *Sborník filologický* 10: 173–210.
- [OLÁH MIKLÓS] NICOLAUS OLAHUS 1938. *Hungaria — Athila*. Ediderunt COLOMANNUS EPERJESSY et LADISLAUS JUHÁSZ. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saeculum XVI. Budapest, K. M. Egyetemi Nyomda.
- OLÁH MIKLÓS 2000. *Hungária — Athila*. Szerkesztette, az Athilát fordította, a jegyzeteket és az utószót írta KULCSÁR PÉTER. A Hungariát fordította és a jegyzeteket írta NÉMETH BÉLA. Budapest, Osiris Kiadó.
- Pall. = *A Pallas nagy lexikona. (Az összes ismeretek enciklopédiája) 1–18*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1893–1900.
- PARTRIDGE, ERIC 1961. *A Dictionary of Slang and Unconventional English. (Colloquialisms and Catch-phrases, Solecisms and Catachreses, Nicknames, Vulgarisms, and such Americanisms as have been naturalized)*. Ötödik kiadás. London, Routledge & Kegan Paul.
- PASZLAVSZKY JÓZSEF 1869. Némely szólam eredete. *Hazánk s a Külföld* 5/50 (1869. december 16.): 795–798.
- PETROVICI, EMIL 1963. Note etimologică. *Cercetări de Lingvistică* 8: 291–300.
- POLZER, WILHELM 1922. *Gauner-Wörterbuch für den Kriminalpraktiker*. München–Berlin–Leipzig, J. Schweitzer Verlag (Arthur Sellier).
- PRIFTI, ELTON 2012. Aromanian Elements of an Albanian argot. In: KAHL, THEDE–METZELTIN, MICHAEL–SCHALLER, HELMUT szerk., *Balkanisms heute — Balkanisms today — Балканизмы сегодня*. Balkanologie — Beiträge zur Sprach- und Kulturwissenschaft 3. Wien, Lit Verlag. 245–263.
- PRÖHLE VILMOS 1911. Zsivány. *Magyar Nyelvőr* 40: 350–351.
- PUCHMAYER, ANTON JAROSLAW 1821. *Románi Čib, das ist: Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache, nebst einigen Fabeln in derselben. Dazu als Anhang die Hantýrka, oder die Čechische Diebessprache*. Prag.

- PUTNOKY IMRE 1929. Balek. *Magyar Nyelv* 25: 374.
- REJZEK, JIŘÍ 2007. *Český etymologický slovník*. Verze slovníku: 1.0. Praha, LEDA.
- RendL.= [Név nélkül], A tolvajok nyelve. *Rendőri Lapok* 13 (1906): 129.
- Révai = *Révai nagy lexikona. (Az ismeretek enciklopédiája) 1–21*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1911–1935.
- RIPPL, EUGEN 1926. *Zum Wortschatz des tschechischen Rotwelsch. (Versuch einer lexikographischen Darstellung auf Grund einer Sammlung rotwelscher Ausdrücke und Redewendungen, von den ältesten Belegen angefangen bis in unsere Zeit, mit besonderer Berücksichtigung der Prager Hantýrka)*. Reichenberg, Verlag Gebrüder Stiepel Ges. m. b. H.
- RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1993.
- SABLIJAK, TOMISLAV 1981. *Rječnik šatrovačkog govora*. Zagreb, Globus.
- SCHRAM FERENC 1962. Egy 1775-i tolvajnyelvi szójegyzék. *Magyar Nyelv* 58: 107–109.
- SIMAI ÖDÖN 1903. A magyar tolvajnyelv legelső gyűjteménye. *Magyar Nyelvőr* 32: 399–401.
- ŠKALJIĆ, ABDULAH 1966. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo, »Svjetlost« Izdavačko Preduzeće.
- STACHOWSKI, STANISŁAW 2014. Vorgeschichte der slavischen Sprachen und Sprachkontakt. In: GUTSCHMIDT, KARL–KEMPGEN, SEBASTIAN–BERGER, TILMAN–KOSTA, PETER szerk., *Die slavischen Sprachen. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung*. 2. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 32.2. Berlin–Munich–Boston, De Gruyter Mouton. 1198–1210.
- STEINHERR, FRANZ 1932. Zur Stambuler Volks- und Gaunersprache. *Islamica* 5: 178–197.
- SULÁN BÉLA 1961. Adalékok az argó — különösen a közép-európai argó — szókincsének tanulmányozásához. *Magyar Nyelvjárások* 7: 59–78.
- SYMEONIDIS, CHARALAMBOS 2001. Zum türkischen Argot und seinen griechischen Elementen. In: IGLA, BIRGIT–STOLZ, THOMAS, “*Was ich noch sagen wollte...*”. (*A multilingual Festschrift for Norbert Boretzky on occasion of his 65th birthday*). Berlin–Boston, Akademie Verlag. 181–187.
- SZARVAS GÁBOR 1892. Kérdések és feleletek. *Magyar Nyelvőr* 21: 574–578.
- SzegSz. = BÁLINT SÁNDOR, *Szegedi szótár 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957.
- SZILÁGYI ÁKOS 1989. Orosz alvilág a Szovjetunióban. (A „blatnoj” természetrajzához). In: KOVÁCS ÁKOS–SZTRÉS ERZSÉBET, *Tetovált Sztálin. (Szovjet elitéltek tetoválásai és karikatúrái)*. Szeged, Népszava Kiadó. 209–235.
- SZILÁGYI EMŐKE RITA 2017. Oláh Miklós, a simándiak és a lingua caecorum. In: CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN szerk., *Doromb. Közköltészeti tanulmányok* 5. Budapest, Reciti. 13–23.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1996. *Hogyan teremtsünk világot? (Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára)*. Kolozsvár. Kézirat gyanánt sokszorosította az Erdélyi Tankönyvtanács.
- SZIRMAY ISTVÁN 1924. *A magyar tolvajnyelv szótára*. Mindent Tudok Könyvtár 16. Budapest, Béta Irodalmi Részvénytársaság, é. n.

- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA, *Magyar szöfejtő szótár*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1941.
- SZOLZSENYICIN, ALEKSZANDR 2018. *A Gulag szigetvilág. 1918–1956. (Szépirodalmi tanulmánykísérlet). 1–3. Ford.* SOPRONI ANDRÁS. Budapest, Helikon.
- SZTAMENOV 2014 = СТАМЕНОВ, МАКСИМ, По повод актуалността на една класификация на турцизмите в българския език отпреди сто години. *Rocznik Slawistyczny* 63 (2014): 113–128.
- SZTOJKOV 1946 = СТОЙКОВ, СТОЙКО, *Софийският ученически говор. (Принос към българската социална диалектология)*. Годишник на Софийския Университет: Историко-филологически факултет. Том XLII, 1945/46. София, Университетска печатница, 1946.
- TÁBORI KORNÉL 1912. *Baccarat. (Fővárosi és vidéki klubok rejtelmek)*. Nagyharang Újságírók könyvtára 2. Budapest, A Nagyharang Kiadóhivatala.
- TÁBORI KORNÉL–SZÉKELY VLADIMIR 1908. *A tolvajnép titkai. (A Bűnös Budapest ciklus folytatása)*. Budapest, A Nap Ujságvállalat Nyomdája.
- TAKÁCS ERIKA 2002. *Angol–amerikai szlengszótár*. Budapest, Könyvmíves Könyvkiadó.
- TAMÁS LAJOS 1966. *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1984.
- [THIELE, ANDREAS FRIEDRICH] 1882. *Tolvaj-nyelv (mely Európa legnagyobb részében nem csak a tolvajok, hanem az orgazdák és hozzátartozóik által is használtatik)*. A. F. THIELE és mások után németből magyarra fordította NAGY PÁL főv. állam-rendőrségi polgári biztos. Győr, nyomtatott Czéh Sándor özvegyénél.
- TOLNAI VILMOS 1916. Adatok a Magyar etymológiai szótárhoz. *Magyar Nyelv* 12: 133–134.
- TORONYAI KÁROLY 1862. *A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együttvaló hamis és zavaros beszédek, hasonlóan hamis és titkos cselekedeteik felfedezéseül összeíratott és kiadattatott a köznépnek ovakodási hasznára, és a rossz emberektől való őrizkedéseikre Toronyai Károly által Békés Csabán. Pest.*
- [TÓTH BÉLA] 1899. Kiváncsi. *Pesti Hírlap* 21/131 (1899. május 12.): 10.
- TÖRÖK GÁBOR 1957. Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. *Magyar Nyelv* 53: 273–274.
- ÚESzWeb = GERSTNER KÁROLY szerk., *Új magyar etimológiai szótár*. Online kiadás. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet–ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, 2011–2022. URL: <https://uesz.nytud.hu/index.html>.
- UjIdőkL. = *Uj Idők lexikona 1–24*. Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. kiadása, 1936–1942.
- VADAY LÁSZLÓ 1898. Budapesti tolvajnyelv. *Magyar Salon* 29. kötet (1898. szeptember) [15. évf. (1897/98) 12. sz.]: 1227–1230.
- Végsz. = PAPP FERENC szerk., *A magyar nyelv szóvéghmutató szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969.

- VIDOVIĆ, RADOVAN 1990. Rječnik žargona splitskih mlađih naraštaja. *Čakavska rič (Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi)* 18/1: 51–87.
- V. S. 1906. Régi magyar tolvaj-világ. *Vasárnapi Ujság* 53/8 (1906. február 25.): 122–123.
- VUKOV RAFFAI ÉVA 2022. „Tudom, hogy bolgár vagyok, de magyarnak érzem magam.” (A székelykevei bolgárok kétnyelvűsége és nyelvcsereje). *Magyar Nyelv* 118: 343–355, 481–488.
- WAGNER, MAX L.[EOPOLD] 1943. Der türkische Argot. *Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide”* 10: 1–34.
- WENTWORTH, HAROLD–FLEXNER, STUART BERG szerk. 1975. *Dictionary of American Slang*. Második, bővített kiadás. New York, Thomas Y. Crowell Company.
- WOLF, SIEGMUND A. 1985. *Wörterbuch des Rotwelschen. (Deutsche Gaunersprache)*. Második, átdolgozott kiadás. Hamburg, Helmut Buske Verlag.
- ZÍBRT, ČENĚK 1902. Puchmajerův slovník řeči zlodějské z r. 1821. *Český lid* 11: 172–176.
- ZOLNAI BÉLA 1950–196?. *Jassznyelvi etimológiai szótár*. [A katalógus szerint: Zolnai Béla jassz szótár anyaggyűjtése 1950–196?]. Kézirat. Megtalálható: MTA KIK Kéziratár és Régi Könyvek Gyűjteménye, jelzete: Ms 4145/14–30, Ms 4146/1–21, Ms 4147/1–20.
- ZOLNAY VILMOS 1928. *A kártya története és a kártyajátékok. (Kártyaszótárral és 34 képpel)*. Budapest, Pfeiffer Ferdinánd (Zeidler Testvérek) Nemzeti Könyvkereskedésének kiadása.

Balek Explorations in Outlaw Language

The word *balek* ‘victim to be robbed; gullible, exploitable person’ is one of the oldest words of Hungarian thieves’ cant known and since the second half of the 19th century it has also become widespread in colloquial language. The origin of the word *balek* is unknown. The most recent Hungarian etymological dictionary derives it exclusively from Ottoman Turkish (possibly with Bulgarian mediation), however, we cannot disregard the German or Czech etymology either that has not been discussed in scholarly publications so far. This paper provides an overview of our current knowledge of the word *balek* in Hungarian linguistics, highlights gaps in research, and also provides new explanations and data.

Keywords: *balek*, word history, etymology, family name, Hungarian, Italian, Russian, Yiddish, German, Ottoman Turkish, Bulgarian, Czech

Kis Tamás
ORCID: 0000-0002-9500-7525
Debreceni Egyetem
kis.tamas@arts.unideb.hu